

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Renata Kolářová

Možnosti psychologické intervence

v oblasti prevence kriminality

Possibilities of Psychological Intervention

in the Sphere of Crime Prevention

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Karel Netík, CSc.

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce panu PhDr. Karlu Netíkovi, CSc. za podnětné rady a připomínky, které mi během psaní diplomové práce poskytl. Současně děkuji všem odborníkům, kteří se zapojili do výzkumné části práce:

MUDr. Petr Augustin
Karolína Babická
Mgr. Jan Bernard
PhDr. Hedvika Boukalová, PhD.
PhDr. Ivana Dostálová
Mgr. Jan Drahoňovský
Mgr. František Drahý
Petra Drážďanská, Dis
Blanka Erknerová
Mgr. Petra Feriková
Bc. Jana Hendrichová
MUDr. Želmíra Herrová
Marta Hozová
MUDr. Jela Hrnčiarová
PhDr. Vlastimil Hrůza
PhDr. Pavel Kolda
Prof. PhDr. Bohuslav Kraus
PhDr. Miloš Pitthard
Mgr. Jana Poláková
Mgr. Nina Rottová
Martin Selner
PhDr. Dagmar Svobodová
Mgr. Josef Šimek
Mgr. Martin Štrýncl
Bc. Lenka Taplová
PhDr. Miluše Urbanová
Mgr. Pavel Weiss

Zároveň děkuji také dalším odborníkům, kteří se do výzkumu zapojili, ale nepřáli si být jmenováni.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14.12. 2010

Abstrakt

Tématem diplomové práce je oblast prevence kriminality, především psychologické aspekty této mezioborové problematiky. Obsah práce lze rozčlenit do dvou hlavních částí, jedná se o část teoretickou a výzkumnou. Teoretická část představuje základní koncepce kriminální prevence, kriminogenetické teorie a nejvýznamnější psychologické aspekty kriminality. Ve výzkumné části je sledováno 18 vybraných psychologických kriminogenních faktorů, které jsou respondenty, z řad odborné veřejnosti, hodnoceny na základě jejich významnosti pro rozvoj delikventního chování a možnosti jejich ovlivnění psychologickými prostředky. Respondenti v rámci výzkumu dále připojují doporučení psychologických intervencí vhodných pro eliminaci kriminogenních faktorů a vlastní zkušenosti z této oblasti. Shrnutí získaných poznatků přináší podklady pro využití psychologických intervencí v praxi kriminální prevence.

Klíčová slova: prevence kriminality, delikventní chování, psychologické aspekty kriminality, výzkum kriminality

Abstract

This Diploma Thesis deals with crime prevention, especially with psychological aspects of this interdisciplinary field. The content of this work is divided in two main sections, theoretical and research section. The theoretical section introduces basic concepts of crime prevention, criminogenic theory and the most important psychological aspects of criminality. The research section monitors 18 selected psychological criminogenic factors that are evaluated by respondents from the professional community according to the importance for the development of delinquent behavior and according to the possibility of their elimination by psychological instruments. Recommendations of psychological interventions suitable for the elimination of criminogenic factors and a personal experience in this field are attached by research respondents too. Summary of findings provides background for the use of psychological interventions in crime prevention practice.

Keywords: crime prevention, delinquent behavior, psychological aspects of crime, crime research

Obsah

Úvod	8
TEORETICKÁ ČÁST	10
1. Prevence kriminality	11
1.1 Typologie prevence	11
1.2 Zásady efektivní prevence	13
1.3 Specifika prevence kriminality	16
2. Etiologie delikvence	21
2.1 Biologické kriminogenetické teorie	21
2.2 Sociologické kriminogenetické teorie	25
2.3 Psychologické kriminogenetické teorie	30
3. Psychologické aspekty kriminality	35
3.1 Osobnost pachatele trestných činů	35
3.1.1 Temperament	36
3.1.2 Charakter	37
3.1.3 Kognitivní rysy	39
3.1.4 Agresivita	42
3.1.5 Motivace trestných činů	44
3.1.6 Kriminální psychopatologie	48
3.2 Typologie pachatelů trestných činů	49

3.3	Kriminální životní cesta	51
3.3.1	Rodinné prostředí	52
3.3.2	Škola	53
3.3.3	Vrstevnické vztahy	53
3.3.4	Média	54

VÝZKUMNÁ ČÁST 55

4. Psychologické kriminogenní faktory a možnosti jejich ovlivnění ... 56

4.1	Cíle výzkumu	56
4.2	Metody výzkumu	57
4.3	Sběr dat	59
4.4	Výzkumný soubor	60
4.5	Vyhodnocení dat	62
4.5.1	Významnost sledovaných faktorů pro rozvoj delikventního chování	63
4.5.2	Ovlivnitelnost sledovaných faktorů psychologickými prostředky	65
4.5.3	Psychologické intervence vhodné pro ovlivnění sledovaných kriminogenních faktorů	66
4.5.4	Vlastní zkušenosti a doporučení	72
4.5.5	Doplnění kriminogenních faktorů	74
4.6	Základní dimenze psychologických kriminogenních faktorů	76
4.7	Srovnání výpovědí respondentů	79

4.7.1	Srovnání výpovědí mužů a žen	80
4.7.2	Srovnání výpovědí podle věku respondentů	82
4.7.3	Srovnání výpovědí psychologů a ne-psychologů	85
4.8	Sumarizace a interpretace dat	88
4.8.1	Psychologické kriminogenní faktory a vhodné intervence pro jejich ovlivnění	88
4.8.2	Srovnání dimenzí psychologických kriminogenních faktorů	97
4.8.3	Srovnání jednotlivých skupin respondentů	98
4.8.4	Celkové zhodnocení výzkumu	98
4.9	Diskuse	101
Závěr		105
Literatura		107
Seznam tabulek		114
Seznam příloh		115

Úvod

Kriminalita je závažným a nebezpečným společenským fenoménem. Oproti dříve upřednostňovanému represivnímu postoji k řešení tohoto problému se v současné době často setkáváme se zdůrazňováním významu preventivních opatření. Je však možné vzniku kriminality zabránit? A pokud ano, tak v jakých případech a jakými prostředky?

V mnoha publikacích a studiích zaměřených na prevenci kriminality se dočítáme, že kriminalita je multidisciplinárním problémem. Proto je i v kriminální prevenci nutné vycházet z poznatků kriminologie, sociologie, práva, pedagogiky ... a v neposlední řadě také psychologie. Jaká je ale role psychologie v oblasti prevence kriminality? Čím může psychologie přispět k zefektivnění programů kriminální prevence? Zodpovězení těchto otázek se stalo tématem této diplomové práce.

Zpracování daného tématu bylo vymezeno stanovením základních cílů:

- Zmapování problematiky prevence kriminality
- Seznámení s příčinami vzniku a rozvoje delikventního chování z hlediska kriminologického i psychologického
- Vymezení psychologických faktorů zásadních pro rozvoj delikventního chování
- Posouzení těchto faktorů z hlediska jejich významnosti pro rozvoj kriminálního chování a možnosti jejich ovlivnění prostřednictvím psychologických intervencí
- Nalezení vhodných intervencí pro ovlivňování psychologických kriminogenních faktorů

Postupnému naplňování stanovených cílů odpovídá struktura práce, kterou lze rozdělit na část teoretickou a výzkumnou. Teoretická část práce se zaměřuje na získání orientace v současných kriminologických textech

věnovaných kriminální prevenci, podává přehled nejvýznamnějších etiologických teorií delikvence a představuje základní poznatky forenzní psychologie vztahujících se k problematice vzniku a rozvoje delikventního chování.

Z poznatků kriminologie a forenzní psychologie uvedených v teoretické části vychází vymezení 18-ti psychologických kriminogenních faktorů, které se stávají předmětem výzkumného šetření. Výzkum se zaměřuje na zodpovězení otázky, zda jsou psychologické faktory významné pro rozvoj kriminálního chování, zda je možné je nějakým způsobem ovlivnit a případně jaké psychologické prostředky je vhodné pro ovlivňování těchto faktorů použít. Výzkum má charakter dotazníkového šetření orientovaného do řad odborné veřejnosti. Odborníci zabývající se problematikou kriminality a prevencí sociálně nežádoucích jevů se vyjadřují ke zkoumané problematice a z jejich názorů jsou následně vyvozeny závěry týkající se sledovaných kriminogenních faktorů a doporučení pro jejich ovlivňování.

K vlastnímu textu je připojeno celkem 15 příloh. Jejich obsahem jsou převážně výchozí data výzkumného šetření, podklady pro analýzu dat, grafy a tabulky doplňující vyhodnocení výzkumu. Přílohy 1 – 11 jsou uvedeny v tištěné podobě za vlastním textem práce, přílohy 12 – 15 jsou k dispozici na přiloženém CD.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Prevence kriminality

Kriminální chování vzniká v historii lidstva současně se vznikem prvních formalizovaných norem lidského chování. Každá společnost je tedy nucena vyvíjet opatření, kterými se před ohrožujícími vlivy chrání. Až do 19. století měla tato opatření charakter převážně represivní, tedy zaměřující se na trestání jedinců porušujících stanovené normy. Teprve ve 20. století se začíná využívat také prostředků preventivních. S prvními intervencemi v oblasti prevence kriminality se setkáváme ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století, kdy vznikají preventivní programy zaměřující se na zkvalitňování způsobů trávení volného času a práci s ohroženou mládeží (Večerka, 1996). S narůstajícím problémem kriminality je na prevenci kladen stále větší důraz a ve druhé polovině 20. století začíná být význam kriminální prevence považován za rovnocenný trestní represi (Osmančík, 2004).

Prevenčí kriminality rozumíme soubor nejrozličnějších aktivit mimotrestního charakteru směřujících k předcházení trestné činnosti. Kriminální prevence ovšem souvisí, a do značné míry se prolíná, s oblastmi prevence jiných forem sociálně nežádoucího chování a platí pro ni tedy podobné způsoby členění i zásady pro tvorbu efektivních programů.

1.1 Typologie prevence

Jedním ze základních členění prevence je rozlišení prevence nespecifické a specifické (Metodický pokyn, 2007):

1. *Nespecifická prevence* se zaměřuje na podporu zdravého životního stylu a harmonický rozvoj osobnosti jedince. Cílem tohoto typu prevence je posilování pozitivních životních

postojů a hodnot, které mají z hlediska rozvoje sociálně deviantního chování protektivní charakter. Mezi typické aktivity nespecifické prevence patří např. organizace zájmových kroužků při školách, budování sportovišť, podpora kulturních akcí aj.

2. *Specifická prevence* sleduje přímo některou z forem sociálně nežádoucího chování a na základě specifík typických pro danou problematiku hledá vhodné intervence pro eliminaci potenciálních rizik. Mezi nejčastější oblasti ovlivňované specifickou prevencí patří užívání návykových látek, šikana, rizikové sexuální chování, rasismus a xenofobie, záškoláctví, kriminalita aj.

Podle cílové skupiny můžeme preventivní aktivity rozdělit na prevenci primární, sekundární a terciární (Heretik, 2004; Nešpor et al., 1999; Metodický pokyn, 2007):

1. *Primární prevence* se zaměřuje na jedince, u kterých se problematické chování zatím neobjevilo, je tedy zacílena na zdravou populaci a opatření primární prevence jsou především podpůrného charakteru. Někteří autoři primární prevenci dále dělí na *všeobecnou* (zaměřenou na celou populaci), *selektivní* (zaměřenou na jedince se zvýšeným rizikem sociálně nežádoucího chování, např. jedinci s poruchami chování, s duševními problémy aj.) a *indikovanou* (jedinci, u kterých není možné diagnostikovat rizikové chování, ale kteří vykazují varovné známky určitého typu sociálně nežádoucího chování). Toto členění je typické pro severoamerickou odbornou literaturu, v českých podmínkách se častěji setkáváme s pojetím, ve kterém

charakteristika selektivní a indikované prevence odpovídá prevenci sekundární. (Nešpor et al., 1999). Primární prevence zahrnuje poskytování informací, posilování sociálně žádoucích forem chování, podporuje zdravý životní styl, sebepoznání a seberozvoj jedince a další aktivity, které jsou často nespecifického charakteru.

2. *Sekundární prevence* zahrnuje strategie orientované na jedince ohrožené rozvojem sociálně deviantních rysů, jedince v prvotních stádiích problematického chování či jedince s rizikovým chováním v minulosti. Do sekundární prevence bychom mohli zařadit různé druhy poradenských služeb, krizovou intervenci, terénní programy pro neorganizovanou mládež, kontaktní centra aj.
3. *Terciární prevence* se zaměřuje na jedince, u kterých se nežádoucí jevy již vyskytují. Cílem terciární prevence je zmírňovat důsledky nežádoucího chování a usilovat o změnu životního stylu jedince. Mezi programy terciární prevence patří např. terénní služby pro uživatele drog, resocializační programy, psychoterapie a jiné léčebné postupy.

1.2 Zásady efektivní prevence

Prevence sociálně nežádoucích jevů (včetně prevence kriminality) je rozsáhlou a složitou oblastí. Aby byly preventivní postupy účinné a efektivní, je vhodné při tvorbě a realizaci preventivních programů dodržovat několik obecných zásad. K těmto zásadám se vyjadřují odborníci věnující se různým druhům prevence

(viz např. Nešpor et al., 1999; Miovský et al., 2010). Jako nejvýznamnější pro prevenci kriminality byly vyhodnoceny zásady následující:

- *Komplexnost* – program by měl být komplexní, a to z celé řady pohledů. Měl by být zajišťován různými organizacemi a institucemi (rodina, škola, organizace nabízející volnočasové aktivity, policie, sociální kurátoři a mnoho dalších), přičemž jejich působení by se mělo prolínat a doplňovat. Komplexnost by měla být zajišťována také mnohostí přístupů k dané problematice (vzdělávání, interaktivní programy na školách, poradenské služby, kamerový systém aj.) a jejich koordinací a vytvářením navazujících služeb.
- *Systematicčnost a dlouhodobost* – u dlouhodobých programů byla zaznamenána výrazně vyšší efektivita, nežli u nahodilých a jednorázových akcí (Nešpor et al., 1999). Pouze systematický a dlouhodobý program může naplnit již zmíněnou zásadu komplexnosti. Systematické a dlouhodobé působení rovněž výrazně zvyšuje pravděpodobnost ovlivnění jedince. U programů interaktivního charakteru je nutný opakovaný kontakt s vedoucím programu kvůli získání důvěry a možnosti prohlubování spolupráce.
- *Aktuálnost a relevantnost* – preventivní program by měl korespondovat s aktuálními potřebami daného místa a dané populace. Vytváření programů by mělo vycházet z důkladné analýzy místních specifik (lokality, školy aj.) a sociálně nežádoucího dění, včetně bližšího poznání aktérů tohoto dění. Velice důležité je také zaměřit se na

charakteristiky jedinců, na které má být preventivní působení zaměřeno. Jedině tak může program obsahovat relevantní intervence (např. poskytování zásadních informací, trénink potřebných dovedností apod.). Takto vytvořený program je živým organizmem, který by měl být průběžně hodnocen a upravován podle aktuálních potřeb.

- *Včasný začátek* – z hlediska věku populace, na kterou je prevence zacílena, obecně platí, že čím dříve preventivní působení začíná, tím efektivnější jsou jeho výsledky. Preventivní opatření lze nasměrovat již do samých počátků života, tedy do prenatálního období (doporučení zdravého životního stylu těhotným ženám, programy pro těhotné apod.). V raných fázích života má na jedince největší vliv rodina, preventivní opatření by tedy měla být zacílena i na mladé rodiny a možnosti jejich podpory v prosociální výchově dětí. S příchodem dítěte do institucionalizovaných zařízení, především mateřských škol, je možné a žádoucí zapojit dítě do organizovaných programů primární prevence. Je velice důležité, aby tyto programy byly přiměřené věku. Čím nižší je věk dítěte, tím méně by měla být prevence specifická a více orientovaná na obecnou ochranu zdraví a podporu společenských hodnot (Nešpor et al., 1999). S narůstajícím věkem se postupně specifikuje na jednotlivé preventivní oblasti a intervence se stávají konkrétnějšími.
- *Orientace na pozitivní modely* – velice cenné je využívání sociálního učení pro posílení žádoucích vzorců chování a přijímání pozitivních sociálních hodnot. Proto se velmi osvědčuje v preventivních programech pracovat s tzv.

pozitivními modely, tedy jedinci preferujícími zdravý životní styl a žádoucí společenské postoje a hodnoty. Pozitivní modely by měly být osoby blízké (věkem, způsobem života) cílové populaci, aby bylo možné se s nimi ztotožnit, a tak snáze docílit požadovaného efektu (Nešpor et al., 1999). Využívání pozitivních modelů se velmi osvědčuje při práci s dospívajícími, neboť v tomto věku je vliv vrstevníků a napodobování velice silný. Tzv. peer programy, které jsou na působení vrstevníků založeny, bývají řazeny k nejefektivnějším formám prevence.

- *Odbornost* – vytváření a vedení programů by mělo být v rukou odborníků. Odborné porozumění problematice je základním kamenem úspěchu preventivních programů. Preferovaná je rovněž spolupráce odborníků různého zaměření, především sociálního, psychologického a pedagogického. Vysoká odbornost zajišťuje nejen kvalitní fungování programu, ale rovněž přispívá k větší důvěryhodnosti a tím dále zvyšuje efektivitu.

1.3 Specifika prevence kriminality

Na prevenci kriminality můžeme nahlížet dvojím způsobem. V širším smyslu může mít prevence kriminality charakter specifické i nespecifické formy prevence. Podpora zdravého životního stylu a podpora žádoucích společenských hodnot vede k eliminaci kriminality. Současně také různé druhy specifické prevence (např. prevence užívání návykových látek, prevence rizikového sexuálního chování) jsou jednou z oblastí prevence kriminality, neboť i jiné formy

sociálně nežádoucího chování mají často delikventní charakter. Jednotlivé formy sociálně nežádoucího chování spolu mnohdy souvisí a výskyt nedelikventního asociálního chování může vytvářet živnou půdu pro budoucí trestnou činnost (Kuchta, 2002), např. užívání ilegálních látek často vyústí k drogové kriminalitě, rizikové sexuální chování může vést k prostituci apod.

V užším smyslu se prevence kriminality zaměřuje přímo na předcházení samotné trestné činnosti. V tomto pojetí prevence kriminality zahrnuje opatření, jejichž cílem je odstranění či oslabení kriminogenních faktorů, tedy omezování příležitostí a podnětů k trestné činnosti, ovlivňování potencionálních pachatelů trestných činů i jejich obětí (Osmančík, 2004).

Opatření prevence kriminality dělíme podle obsahu na prevenci sociální, situační a viktimologickou (Hroncová, 2007; Osmančík, 2007):

1. *Sociální prevence* je zaměřena velice široce, mnozí autoři ji ztotožňují s prevencí veškerých sociálně patologických jevů (např. Hroncová, 2007). Sociální prevence se orientuje na sociální kriminogenní faktory jako je alkoholismus a jiné toxikomanie, nezaměstnanost, prostituce, bezdomovectví, záškoláctví, chudoba, extremismus a další, přičemž využívá socializačního a preventivního působení rodiny, školy, sociálních služeb, médií a jiných institucí. Takto dochází k regulaci lidského chování, která je zajišťována pomocí vnější či vnitřní kontroly (seberegulace).
2. *Situační prevence* vychází z poznatků o okolnostech (čas, místo, charakteristiky pachatele aj.) trestné činnosti a zaměřuje se na omezování těchto okolností, tedy omezování příležitostí ke spáchání trestného činu.

S pomocí opatření převážně technického či organizačního charakteru se snaží potencionálnímu pachateli ztížit spáchání trestného činu, případně usnadnit jeho dopadení (Hroncová, 2007). Možnosti odstraňování kriminogenních situací bychom mohli rozdělit do pěti základních kategorií (Osmančík, 2007):

- a. *Zvýšení ochrany objektů, osob a věcí* – např. bezpečnostní zámky, mříže, nerozbitná skla, technické prostředky kontroly vstupu, výcvik v sebeobraně aj.
- b. *Přemístění ohrožených věcí na bezpečnější místo* – např. ukládání peněz v bankách, bezhotovostní platby, trezory, hlídaná parkoviště aj.
- c. *Ztížení přístupu k prostředkům vhodných pro spáchání trestného činu* – např. opatření týkající prodeje a držení zbraní, speciální zacházení s výbušninami či jedy aj.
- d. *Zmenšení očekávaného prospěchu z trestného činu a zvýšení rizika pro pachatele* – např. označování ohrožených věcí (obtížně odstranitelná výrobní čísla automobilů, katalogizace uměleckých předmětů a starožitností) apod.
- e. *Zlepšení dohledu nad lokalitou* – např. pořádkové a hlídkové služby policie, bezpečnostní služby, vrátní, dohled zaměstnanců v samoobslužných obchodech, kamerové systémy, odstraňování překážek dohledu (keřů atd.), kvalitní osvětlení apod.

Situační prevence bývá před sociální prevencí často preferována, především z důvodů bezprostředních a zřetelných výsledků, možnosti ovlivnit kriminalitu rychle, jednoduše a často bez vysokých nákladů.

Současně je však třeba si uvědomit, že opatření situační prevence mají obvykle krátkodobou účinnost a mnohdy nevedou k redukci kriminality, ale pouze k jejímu přesunu. Tento přesun může mít povahu teritoriální (přesun do jiné lokality), časovou (posun v denní době), dochází ke změnám objektů trestných činů či taktiky (Osmančík, 2004).

3. *Viktimologická prevence* je specifickým druhem prevence kriminality, zabývající se otázkou „jak se nestát obětí trestného činu“, tedy orientuje se především na reálné i potencionální oběti trestných činů. Viktimologická prevence zahrnuje osvětovou, poradenskou a výcvikovou činnost týkající se zásad ochrany zdraví a majetku (včetně kurzů sebeobrany apod.), nabízí doporučení, jak se chovat v případě akutního ohrožení, poskytuje péči obětem trestných činů (Hroncová, 2007).

Prevenici kriminality můžeme dělit také již zmíněným způsobem podle cílové skupiny, tedy na prevenci kriminality primární, sekundární a terciární (Kuchta, 2002):

1. *Primární prevence kriminality* se uplatňuje především ve výchově (rodinné, školní, volnočasové aj.), práci, bydlení, zájmové činnosti. Jejím cílem je na základě poznání hlubších příčin kriminality měnit rámcové společenské podmínky tak, aby docházelo k redukci kriminogenních faktorů. V širším pojetí primární prevence kriminality zahrnuje většinu aktivit specifické i nespecifické prevence, v užším pojetí se zaměřuje na specifika problematiky kriminality.

2. *Sekundární prevence kriminality* se zaměřuje na potencionální pachatele trestných činů a oběti tím, že optimalizuje podmínky tak, aby spáchání trestné činnosti bylo co nejobtížnější a případné oběti co nejlépe ochráněny. Současně se zaměřuje na práci s kriminálně rizikovými skupinami, např. neorganizované děti a mládež, mladí nezaměstnaní, bezdomovci, narkomani aj., především vytvářením speciálních programů (pracovních, volnočasových, poradenských, terapeutických aj.) pro tyto skupiny.

3. *Terciární prevence kriminality* je zacílena především na potírání kriminální a viktimologické recidivy. Terciární prevence se zaměřuje na pachatele trestných činů a snaží se zabránit páchání další trestné činnosti resocializačním působením ve výkonu trestu, ukládáním ochranných a jiných opatření, realizací postpenitenciární péče. U obětí trestných činů terciární prevence usiluje o zabránění sekundární viktimizaci¹ a zajišťuje obětem potřebnou péči.

¹ Sekundární viktimizace znamená způsobení další traumatizace oběti po ukončeném trestném činu. Tato traumatizace může být vyvolána pachatelem (např. zastrašování před oznámením trestného činu), sociálním prostředím (např. nevhodný způsob šíření informací o trestném činu médii) nebo orgány činnými v trestním řízení, např. nešetrný způsob vyslýchání (Musil, 2004).

2. Etiologie delikvence

Jedním z hlavních východisek efektivní prevence kriminality je důkladná znalost příčin vzniku a rozvoje kriminálního jednání. Etiologie kriminálního jednání se do značné míry překrývá s obecnými teoriemi sociálních deviací, má však i svá specifika. Teorie zabývající se vznikem a vývojem kriminálního jednání označujeme jako kriminogenetické (Neumann, 2004). Kriminogenetické faktory bývají různým způsobem členěny, přičemž nejčastěji se setkáváme s rozdělením na faktory biologické, sociální a psychologické.

2.1 Biologické kriminogenetické teorie

Biologické kriminogenetické teorie vychází z předpokladu, že člověk je determinován především biologicky, sociálním vlivům, psychologickým faktorům či situačním proměnným je věnována jen okrajová pozornost. Základ biologické determinace je spatřován především v evolučním procesu a v tělesné či genetické konstituci.

Již v antice se setkáváme s teoriemi, které sociálně nežádoucí chování považují za důsledek nerovnováhy mezi tělesnými tekutinami. K léčbě odchylného chování proto byly využívány metody, jejímž cílem bylo tuto narušenou rovnováhu obnovit, např. vodní lázně, podávání projímadel či emetik, pouštění žilou. V období středověku je kriminalita výrazněji spojována s morálními a náboženskými hodnotami, avšak s postupně sílícím pozitivistickým a renesančním myšlením dochází k opětovné převaze biologicky – především medicínsky – orientovaného vnímání sociálních deviací (Hrčka, 2001). Dodnes často zmiňované jsou fyziognomické studie zdůrazňující vztah anatomických rysů a osobnostních specifik. Nejznámější z nich je patrně frenologie, která sklony k antisociálnímu chování vyvozuje z tvaru lebky.

Velkého ohlasu dosáhla v 19. století italská antropologická škola, jejímž nejvýraznějším představitelem je C. Lombroso. Ve své proslulé práci „Zločinný člověk“ (1876) analyzuje početný výzkumný soubor vězňů a dospívá k vytvoření fyziognomického typu „rozeného zločince“ („reo nato“), pro který je charakteristická přítomnost určitých fyziologických znaků (např. vrahové měli údajně výraznou čelist, dlouhé uši, velký nos, úzké rty apod.). Jedince tohoto typu považoval za zvláštní lidský druh s rysy degenerace, za určitý atavismus lidského rodu. Lombroso současně zdůrazňoval dědičnost kriminálních vloh (Neumann, 2004).

Významnou osobnostní pozitivistického přístupu je Lombrosův žák a spolupracovník E. Ferri, který rozlišil tři skupiny kriminogenních faktorů. Jednu skupinu tvořily faktory antropologické povahy (pohlaví, věk, tělesná konstituce aj.), druhou faktory označované jako fyzické (etnikum, podnebí aj.) a třetí skupinou faktory sociální (náboženství, právní normy, ekonomická situace aj.). Podle Ferriho tedy není možné pohlížet na kriminální chování jako na čistě biologickou záležitost, ale také jako na produkt fyzického a sociálního prostředí. Ferri si uvědomuje význam sociálních a částečně také psychologických faktorů (zmiňuje např. jednání v afektu jako jeden z typů zločinného jednání), bývá proto řazen mezi představitele tzv. biosociologické školy (Kraus, Hroncová, 2007).

V první polovině dvacátého století se biologické teorie kriminality a dalších sociálních deviací zaměřují na vztah tělesné konstituce (somatotypu), osobnostních charakteristik a hereditární podmíněnosti (Neumann, 2004). Známá typologie osobnosti E. Kretschmera rozlišuje tři základní typy tělesné stavby (astenický, pyknický a atletický) a později je doplněna o čtvrtý smíšený typ (dysplastický). Ke každému z těchto typů Kretschmer přiřazuje určité charakteristiky, včetně tendence k páchání trestné činnosti (Kraus, Hroncová, 2007). Na základě výzkumu 4 414 kriminálních jedinců Kretschmer dále rozlišuje náchylnost k určitému druhu kriminality (Neumann, 2004):

- **Pyknický typ** (zavalitě, krátké tělo, kulatý obličej aj.) je nejméně náchylný k páchání trestné činnosti a schopnost

resocializace je zde nejvyšší. Nejčastěji páchaným trestným činem je podvod.

- Pachatelé **astenického typu** (štíhlá postava, úzká ramena, dlouhé končetiny aj.) inklinují k majetkové trestné činnosti, především ke krádežím a podvodům.
- Pachatelé **atletického typu** (silně vyvinuté kosti a svalstvo, široká ramena a hrudník aj.) převažují u násilných činů.
- Jedinci **dysplastického typu** (tělesné disproporce, abnormality) mají sklon především k mravnostním deliktům, ale i k násilné kriminalitě.

V druhé polovině dvacátého století typologizační klasifikace ustupují novým koncepcím, které svoji pozornost obrací ke genetice. Na počátku šedesátých let je objeven chromozómový řetězec XYY a mnozí zastánci tzv. syndromu XYY, přepokládali, že byla nalezena genetická příčina kriminality. Určitou dobu se dokonce hovořilo o objevu „chromozómu vrahů“, avšak další výzkumy tuto teorii nepotvrdily (Komenda, 1999).

Bylo zjištěno, že nadbytečný chromozom Y má vztah k nadměrné výšce a k nižšímu intelektu, muži s karyotypem XYY jsou také častěji členy nižší sociální třídy. Hrčka se domnívá, že neobvyklý vzhled jedinců s touto chromozomální odchylkou může vyvolávat jejich stigmatizaci, sociální vyloučení a následnou integraci do kriminální subkultury (Hrčka, 2001). Kriminální chování lze tedy vnímat spíše jako sekundární aspekt této genetické abnormality.

Na teorie o vlivu syndromu XYY navázaly další geneticky orientované přístupy zaměřující se především na studium jednovaječných a dvouvaječných dvojčat. Bylo realizováno několik výzkumů vycházejících ze základní hypotézy: jestliže neexistuje „kriminální vloha“ (daná dědičnou dispozicí), potom srovnání jednovaječných (identických) a dvouvaječných (neidentických) dvojčat v četnosti páchání trestných činů by nemělo vykazovat žádné rozdíly. Jestliže tato vloha existuje a má vliv na utváření

osobnosti a sociálního chování, musí docházet ke stejnému kriminálnímu chování u jednovaječných dvojčat a rozdílnému kriminálnímu chování u dvojčat dvojvaječných (Komenda, 1999). Realizované výzkumy dospěly k obdobným závěrům: u jednovaječných dvojčat byla zjištěna vyšší shoda (cca 35%), nežli u dvojčat dvojvaječných (cca 13%). Autoři výzkumů však současně upozorňují na skutečnost, že jednovaječná dvojčata obvykle žijí ve velmi podobném prostředí, společné charakteristiky prostředí se zde objevují výrazněji než je tomu u dvojčat dvojvaječných (Neumann, 2004).

Právě z důvodu, že většina dvojčat vyrůstá společně, tedy podléhá podobným socializačním podmínkám, zdá se výhodné zaměřit pozornost spíše na vývoj dětí adoptovaných. U adoptivních rodin lze sledovat, zda se jednání dětí bude více podobat jednání rodičů adoptivních nebo biologických a následně určit, zda u kriminálního jednání mají významnější vliv faktory genetické či socializační. Nejrozsáhlejší takto orientovaný výzkum realizoval S. Mednick v sedmdesátých letech v Dánsku. Mednick zkoumal rozsáhlý soubor adoptovaných chlapců a dospěl k následujícím zjištěním:

Hereditární kriminální zátěž		Kriminalita chlapců
Adopt. otec bez krim.	Biolog. otec bez krim.	Syn krim. v 10%
Adopt. otec s krim.	Biolog. otec bez krim.	Syn krim. v 10%
Adopt. otec bez krim.	Biolog. otec s krim.	Syn krim. v 21%
Adopt. otec s krim.	Biolog. otec s krim.	Syn krim. v 36%

Tabulka č. 1: Hereditární kriminální zátěž podle Mednicka (*převzato z Nevřala, 2003, s. 18*)

Jak je patrné z předložených výsledků, Mednickův výzkum ukazuje na výraznější vliv biologických (hereditárních) faktorů proti faktorům socializačním. Někteří autoři však poukazují na „příliš hezké“ výsledky a nabádají k určité skepsi a interpretační opatrnosti (Nevřala, 2003).

S problematikou genetické podmíněnosti kriminality úzce souvisí otázka dědičnosti inteligence, psychopatologických rysů a dalších jevů souvisejících s kriminálním chováním. Těmto otázkám je věnována pozornost v kapitole 3. *Psychologické aspekty kriminality*.

2.2 Sociologické kriminogenetické teorie

Teorie sociologické připisují v otázce rozvoje kriminality rozhodující vliv společnosti. Mezi nejstarší koncepce sociálních deviací patří **teorie anomie**.

Slovo anomie pochází z řečtiny (*a-* = *ne*; *nomos* = *zákon*), lze jej přeložit jako *bezzákonní* či *absence zákona*. V moderní společenské vědě se s pojmem anomie setkáváme poprvé v 19. století, kdy jej používá Ě. Durkheim k označení stavu společnosti trpící nedostatkem sociální regulace. Systém sociálních norem není jednotný, lidé uznávají různá pravidla nebo si nejsou jisti jejich významem, obsahem či platností (Hrčka, 2001). V nejasné, „neprůhledné“ sociální atmosféře se společenská pravidla vytváří obtížně. „*Pokud vůbec dojde k vytvoření nějakých pravidel, budou jen obecná a nepřesná...* „ (Durkheim, 2004, s. 310). Nastává krize, jejímž důsledkem je zvýšený výskyt deviantního chování. Oslabování kolektivního vědomí a následný stav anomie Durkheim vnímá jako přirozenou součást moderní společnosti (Durkheim, 2004) a rovněž deviantní jednání se paradoxně stává „normálním“ (Ondrejko, 2001). Kriminalita je tedy v určité míře nutnou součástí společnosti.

Na základě analýzy americké společnosti třicátých let vytvořil R. K. Merton nový koncept anomie. Merton popírá tehdy rozšířené teorie sociálních deviací založené na přesvědčení, že deviantní fungování sociálních struktur je způsobeno nedostatečnou sociální kontrolou nad nutkovými pudovými potřebami člověka. Objektem Mertonova zájmu se stává samotná sociální struktura jakožto zdroj deviantního chování. Při analýze struktury společnosti se Merton soustředí především na *kulturně definované cíle, záměry a zájmy* (předměty snažení) a *legitimní způsoby*

dosahování těchto cílů (Merton, 2000). Společnosti rozlišuje podle toho, zda kladou důraz spíše na dosahování preferovaných cílů nebo na dodržování sociálních norem, tj. prostředků naplňování kulturně stanovených zájmů. Pokud jsou obě hlediska v rovnováze, společnost je relativně stabilní (Hrčka, 2001). V moderních společnostech se však obvykle klade silný důraz na stanovené cíle, přičemž způsoby jejich dosahování nejsou zdůrazňovány stejnou měrou. Sociální napětí a neustálý tlak na to, aby si lidé udržovali vysoké ambice – určené žádoucími společenskými cíli – nutí jedince k adaptaci na tyto náročné podmínky. Adaptační reakce představují vytvoření určitého postoje k daným kulturním cílům a normám. Merton rozlišuje 5 adaptivních způsobů jednání: konformita, inovace, ritualismus, retreatismus a rebelie. Z kriminologického hlediska je nejvýznamější adaptací inovace. Inovace se vyskytuje tehdy, když jedinec přijme kulturní důraz na určitý cíl za svůj, aniž by stejnou měrou interiorizoval způsoby jeho uskutečnění. Některé inovace mohou být oproštěním od zažitých norem a prostředků vedoucích k úspěchu, aniž by působily protisociálně. Často však jedinec volí prostředky ilegální. V tom případě lze inovační chování charakterizovat rčením „účel světi prostředky“ (Merton, 2000). Mertonova teorie byla řadou autorů dále rozpracovávána a ovlivnila některé moderní kriminologické teorie.

Ve 20. a 30. letech se zformovala tzv. Chicagská kriminologická škola, která se zabývala studiem důsledků 1. světové války, vlivy urbanizace a industrializace, imigrace, nezaměstnanosti a dalších jevů. Na základě svých poznatků vytvořila **teorii sociální dezorganizace**, podle které je kriminalita vnímána jako odraz sociální situace v daném demografickém území, současně je dávána do souvislosti s výraznou diferenciací společnosti. V důsledku dělby práce dochází k vytváření odlišných (někdy konfliktních) systémů hodnot a norem a následnému střetávání jednotlivých subkultur. Důsledkem je narušení sociální kontroly a vznik sociální dezorganizace vedoucí ke kriminalitě (Kraus, Hroncová, 2007). Hlavní přínos této školy spatřujeme ve studiích zaměřených na geografické rozložení kriminality, takto bylo např.

prokázáno, že špatné sociální podmínky (chudoba, bytová nestabilita, nezaměstnanost, nefunkční rodinné vztahy aj.) mají významný vliv na rozvoj kriminality (Urban, 2008).

V průběhu 30. let se objevují v Chicagské škole tvrzení, že městské části s vysokým výskytem kriminality nejsou ani tak dezorganizované, jako spíše diferenciaciálně organizované (Komenda, 1999). Tedy že formy chování rozšířené v těchto oblastech, mohou být jejich obyvateli vnímány jako normální, ačkoli se dostávají do konfliktu s normami většinové společnosti. Delikventní chování tak může být přenášeno z generace na generaci, vytváří se určitá kriminální tradice. Představitelem tohoto přístupu je E. H. Sutherland a jeho **teorie diferencovaného sdružování/styku**. Podle Sutherlanda se člověk zločincem nerodí, ale stává se jím díky procesu učení. Delikt chápe jako naučené chování osob, které jsou v intenzivní interakci (styku) se sociálními skupinami preferujícími kriminální normy a vzorce chování. Vzájemná blízkost a osobní vztahy jsou podle Sutherlanda zásadním aspektem tohoto učení. Informace zprostředkované např. médií mají výrazně nižší vliv na chování jedince, nežli bezprostřední osobní kontakt (Sutherland, 1992).

Význam učení a procesu socializace zdůrazňuje také **teorie subkultur**, někdy označovaná jako teorie delikventního prostředí. Mezi její představitele patří např. A. K. Cohen, R. A. Cloward a L. E. Ohlin. Podle této teorie je antisociální chování kolektivní (nikoli individuální) protestní či obranou reakcí proti dominantní kultuře. Podobně jako teorie anomie i teorie subkultur spatřuje zdroj delikventního jednání v nerovnoměrném rozložení legitimních možností dosahování kulturně preferovaných cílů, a z ní vyplývající frustrace jedinců a skupin, pro něž jsou tyto možnosti nedostupné. Vzniká napětí, které může vyústit ve výstavbu alternativních hodnotově-normativních struktur a s nimi mnohdy spojeným rozvojem antisociálního chování. V těchto subkulturách snadno dochází k přenosu deviantních norem, hodnot, postojů, znalostí a dovedností. Současně je zajištěna i organizace deviantních aktivit, dělba práce a rolí, ochrana před institucemi sociální kontroly i emoční, materiální a sociální podpora

jednotlivých členů (Hrčka, 2001). Některé z teorií subkultur se zaměřují na interpretaci života gangů (městských subkultur mládeže). A. K. Cohen na základě svých výzkumů delikventní subkultury mládeže dospívá k poznatku, že kriminalita nesouvisí primárně s ekonomickým ziskem, nýbrž je otázkou sociálního statutu, identity a loajality se skupinou (Urban, 2008). Subkultura tedy poskytuje především uspokojení v oblasti emocionálních a sociálních potřeb.

V první polovině 60. let se formuje nový způsob chápání kriminality v souvislosti se vznikem tzv. **etiketizačné teorie** („labelling“). Podstatou této teorie není analýza kriminálního chování, ale do popředí zájmu se dostává analýza procesu, kterým je určité chování jako delikventní označeno. Předmětem studia etiketizační teorie je tedy proces kriminalizace, nikoli kriminalita samotná (Urban, 2008). Zásadní roli zde hraje sociální okolí jedince, které jeho chování vnímá a posuzuje. V souvislosti s teorií etiketizace E. Lemert rozlišuje tzv. primární a sekundární deviace. V rovině primární sociální deviace se nachází jedinec, který poruší sociální normu, aniž by na něj do té doby bylo pohlíženo jako na devianta. Zásadním bodem zlomu je reakce sociálního okolí na takové chování. Jestliže jedinec získá statut „kriminálního“, může se postupně s touto rolí natolik identifikovat, že se stane součástí jeho sebepojetí. Kriminální chování je pro takového jedince svým způsobem přirozené, akceptované a začíná být systematické – vzniká deviace sekundární (Munková, 2001). Etiketizační teorie upozorňuje také na možné omyly sociálního okolí, tedy na „označkování“ nepravého. Taková situace může být velmi riziková, neboť ačkoli rovina primární deviace nemusí reálně vůbec existovat, na základě etiketizace se může asociální chování skutečně rozvinout.

Poněkud odlišný pohled na příčiny kriminality přináší na sklonku 60. let také **teorie sociální kontroly**. Zatímco předchozí koncepce se zabývají otázkou, proč někteří lidé jednají kriminálním způsobem, teorie sociální kontroly se ptá, „proč to ostatní nedělají také“? Tento přístup vnímá delikventní chování jako přirozené a fakt, že většina společnosti se

takto nechová, vysvětluje působením sociální tlaku různých institucí. Lidé se nechtějí dostat do konfliktu s existující sociální kontrolou, a proto jednají konformně. V případě, že je sociální kontrola nějakým způsobem narušena (např. v podmínkách anomie či sociální dezorganizace), zvyšuje se pravděpodobnost rozvoje kriminality (Kraus, Hroncová, 2007).

Pro prevenci kriminality je velice významná kriminologická koncepce zvaná **teorie rozbitých oken**. Základní předpokladem této multifaktoriální koncepce je tvrzení, že *„zločinnost je nevyhnutelným důsledkem zanedbanosti a fyzického chátrání okolí“* (Urban, 2008, s. 95). Podle této teorie jsou lidé velmi ovlivněni charakterem svého okolí. Je-li prostředí, ve kterém žijí, zanedbané (rozbitá okna, bortící se domy, ilegální graffiti apod.), usuzují, že veřejný prostor nepodléhá kontrole, že nikomu nezáleží na tom, co se v daném místě děje. Takové prostředí je živnou půdou pro rozvoj kriminality. Zpočátku drobné prohřešky na péči o životní prostředí, tak mohou odstartovat vlnu zločinnosti. M. Gladwell o takové situaci hovoří jako o překročení bodu zlomu (Urban, 2008). Fénomen významnosti životního prostředí lze ovšem využít i pozitivně. Zvýšenou péčí o životní prostředí, řešením i drobných narušení společenského soužití a udržováním pořádku lze dosáhnout překvapivě velkých změn. Příkladem může být situace v New Yorku, kde cestou zkvalitňování životního prostředí bylo dosaženo následujícího posunu: *„Dle údajů Úřadu starosty o registrované kriminalitě došlo skutečně od roku 1993 do roku 1997 k poklesu trestných činů o 44,3 %, přičemž vražd k poklesu o 60,2 %, u znásilnění o 12,4 %, u loupeží o 48,4 % a u krádeží vloupáním o 45,7 %“* (Hulmíková, 2005). Tento trend nadále pokračoval a v současné době je New York považován za jedno z nejbezpečnějších hlavních měst v USA. V otázce prevence kriminality tedy může být mnohdy efektivnější zaměřit se na drobné, snadno realizovatelné změny, než se složitě – a často marně – snažit o naplnění příliš vysokých cílů.

2.3 Psychologické kriminogenetické teorie

Psychologické kriminogenetické teorie hledají původ kriminality v psychice jedince. Podobně jako biologické teorie, považují delikvenci za odchylku od určité normy, přičemž hlavní pozornost je věnována specifikům osobnosti.

Významné místo mezi psychologickými teoriemi kriminality si v první polovině 20. století vybudovala psychoanalýza. Bohatou inspiraci pro hledání původu kriminality lze objevit již v díle **S. Freuda**. Ačkoli Freud se kriminalitou přímo nezabýval, na mnohé aspekty tohoto fenoménu můžeme nahlížet z hlediska patologického jednání jedince. Vyjdeme-li z jeho základní teorie o struktuře osobnosti, jako podstatný kriminogenetický faktor se jeví síla svědomí (superego). Je-li superego nedostatečně rozvinuté, význam vnitřního hodnotového systému je slabý a také vztah k vnějším sociálním normám je narušený. Takový jedinec není schopen kontrolovat svou pudovost a impulzivitu a vzniká tedy riziko rozvoje antisociálního jednání (Nevřala, 2003). Příčinou kriminality tedy může být buď slabost superega, nebo nadměrná intenzita pudových impulzů.

Podle Freuda je protispolečenské chování vlastní všem lidem, rozdíly mezi jednotlivci jsou dány pouze stupněm přizpůsobení. Jedinec, který má slabé superego, nedostatečně interiorizované sociální normy, se chová deviantně vůči společnosti. Naopak jedinec, který má svou pudovou rovinu pod kontrolou (potlačuje ji), je konformní vůči sociálním normám, avšak deviantní vůči své vlastní přirozenosti. Zřeknutí se vlastních pudových potřeb může zesilovat agresivitu jedince a potenciálně vést k dalšímu destruktivnímu jednání (Freud, 1990).

Za příčinu patologického jednání (včetně delikvence) jsou podle psychoanalýzy považovány také nevyřešené konflikty z raného dětství. Freud považuje za nejvýznamnější oidipovský a kastráčnický komplex, Adler zdůrazňuje neuspokojenou potřebu sebeuplatnění, Horneyová upozorňuje na potřebu bezpečí, jistoty a lásky. Jedinec se v dospělosti snaží nalézt to,

co mu v raném dětství chybělo. V souvislosti s tím vykazuje poruchy chování vůči objektům, ke kterým nemá vyřešený vztah (obvykle připomínajícím mateřskou či otcovskou figuru). Tyto – většinou nevědomé – vzorce chování mohou vyústit v porušování norem společnosti (Hrčka, 2001).

Z psychoanalytického vnímání struktury osobnosti vyšel **R. Jenkins**, který rozlišil tři základní typy deviantně uspořádané osobnosti jedince (Kraus, Hroncová, 2007):

- I. „*Nesocializovaný agresivní*“ typ se vyznačuje nerespektováním pravidel, používáním násilí, destrukčními tendencemi, nespolehlivostí. Tento typ je velmi problematický a případná resocializace je obtížná.
- II. „*Socializovaný agresivní*“ typ je rovněž charakteristický jistou hostilitou, avšak agresivita není tak zjevná. Již v dětství se u něj objevuje rizikové chování, např. záškoláctví, vyhledávání problematického prostředí a krádeže. Resocializace je však při dobrém vedení možná.
- III. „*Úzkostný*“ typ je introvertní, plachý jedinec. Na četné vnitřní konflikty reaguje bouřlivým neurotickým způsobem (např. záchvaty úzkosti, strachu), který rovněž může vyústit v delikventní chování.

Na základě dalších studií byl později připojen **H. C. Quayem** typ IV. – „*nezralý*“, který se vyznačuje především hyperaktivitou a poruchami pozornosti. Díky nezvládané impulzivitě se také „nezralý“ typ může dostávat do konfliktu se sociálními normami.

Původně psychoanalyticky orientován byl i **J. Bowlby**, který delikventní chování vysvětluje na základě analýzy rané socializace. Již v tomto období se vytváří první a mnohdy zásadní postoje vůči společenským normám a hodnotám, proto je z hlediska etiologie kriminality velmi významné. Za klíčový aspekt vývoje jedince považuje vytvoření vztahu – silného pouta – s druhým člověkem („attachment theory“). V tomto vztahu se rozvíjí

schopnost vyhledávat péči a zájem druhého i schopnost péči a zájem poskytovat (Šulová, 2004). Nedostatečné emocionální zázemí v raném období vede k narušení vývoje osobnosti – ke zvýšenému riziku vzniku poruchy osobnosti a k narušení schopnosti navázání intenzivního citového svazku, tedy i schopnosti vytvářet plnohodnotné mezilidské vztahy. Tato rizika jsou obecně považována za významné kriminogenní faktory, proto byla Bowlbyho teorie vazby testována v řadě kriminologických výzkumů. Většina z nich došla k závěru, že typ vazby vytvořené v raném období významně ovlivňuje chování v dospělosti (Komenda, 1999). Nejistá vazba ve vztahu rodič – dítě tedy může být jedním z rizikových faktorů delikventního chování.

Odlišný pohled na původ kriminálního chování přináší behaviorismus. Zatímco psychoanalyticky orientované přístupy vychází ze zkoumání vnitřních – často nevědomých – příčin, behavioristé se domnívají, že lidské chování vychází především ze zkušenosti, přičemž důraz kladou na sociální učení.

Mezi hlavní představitele tohoto směru patří **A. Bandura**, jehož teorie observačního učení je v podstatě behavioristická, současně však za významné považuje kognitivní a sociální faktory. Základní myšlenkou této teorie je předpoklad, že lidé se učí prostřednictvím pozorování chování druhých lidí a jeho důsledků (Plháková, 2003).

Pro poznání kriminogenních faktorů je významné především Bandurovo studium agresivního chování. Bandura spatřuje v moderní společnosti tři hlavní zdroje agresivního chování, což jsou tři hlavní typy sociálního prostředí, ve kterém se dítě v průběhu socializace může setkávat s modely (pozorované osoby) agresivního chování. Nejvýznamnější z nich jsou vlivy *rodinného prostředí*. Zásadní je také vliv dalších sociálních systémů, ve kterých se člověk pohybuje. Vliv těchto systémů Bandura označuje jako *subkulturní*, pozornost byla věnována především studiu gangů. Lidé se neučí pouze observací živých modelů, proto za třetí významný faktor Bandura považuje tzv. *symbolické modely*, které lze pozorovat díky hromadným sdělovacím prostředkům. Přičemž největší

význam přisuzuje televizi. Na rozvoj agresivního chování nemá vliv pouze samotné pozorování, důležité je také zapamatování si sledovaného vzorce chování a vhodná příležitost, kdy je možné tento vzorec použít. Pravděpodobnost přenosu daného chování závisí také na důsledcích pozorovaného chování. Tedy přinese-li sledovanému modelu agresivní chování nějaký pozitivní zisk, je pravděpodobnější, že bude napodobované, nežli v případě, kdy byl model za své agresivní chování potrestán (Bandura, 1976).

Etiologií kriminality se zabýval další z behavioristů – **H. J. Eysenck**. Eysenck ve svém pojetí pracuje s biologickými (především neurofyzilogickými) a psychologickými faktory, užívá pojem „psychofyzilogie kriminality“ (Eysenck, 1998). O vlivu sociálních faktorů Eysenck pochybuje a připustí-li možnost jejich podílu na vzniku kriminálního chování, může se tak dít pouze prostřednictvím psychických reakcí na dané sociální situace. Sociální faktory tedy mohou u některých jedinců aktivizovat reakce podporující vznik antisociálního chování, avšak dominantní roli vždy hraje osobnost jedince a způsob, jakým se jedinec se sociálními podmínkami vyrovnává. Eysenck, vycházející z hédonistické podstaty člověka, považuje kriminální chování za přirozené a racionální. Klade si proto stejnou otázku jako představitelé teorie sociální kontroly, tedy „proč sociální normy neporušují všichni?“. Na rozdíl od vnějškově orientované teorie sociální kontroly, se Eysenck domnívá, že rozhodující vliv má kontrola vnitřní, hlavní význam přičítá svědomí. Svědomí vnímá jako podmíněný reflex utvářející se na základě principů I. P. Pavlova. Dítě je opakovaně trestáno za nedovolené chování, a tak dochází k vytvoření podmíněného strachu spojeného se situací překročení požadovaných norem. Antisociální chování Eysenck vysvětluje několik způsoby. Buď bylo podmiňování zaměřené na respektování norem nedostatečné, a tak nedošlo k vytvoření svědomí, anebo byly posilovány nevhodné vzorce chování, jako jsou agresivní projevy, krádeže apod. (Eysenck, 1998).

Zajímavá je také Eysenckova teorie vycházející z výzkumů osobnostních specifik delikventů (extroverze, neuroticismu a

psychotismu²). Častěji se antisociálního chování objevuje u labilních, extrovertně orientovaných jedinců se zvýšeným výskytem „psychotických“ rysů, což Eysenck vysvětluje jejich nízkou schopností sociálního učení, tedy i nižší schopností „podmiňování svědomí“ (Eysenck, 1998).

Mezi psychologické kriminogenetické teorie bývají řazeny také koncepce, které upozorňují na určitá psychická specifika pachatelů trestné činnosti, např. na inteligenci, kognitivní a morální úroveň, psychopatologii a další. Těmto specifikům je věnována pozornost v následující kapitole.

² Pojmu psychotismus Eysenck užívá nikoli ve smyslu psychotického onemocnění v dnešním slova smyslu. Tato osobnostní dimenze charakterizuje jedince jako převážně asociální, agresivní, bez zájmu o druhé, často kruté, bez rozvinuté schopnosti empatie, celkově necitlivé a nevnímavé (Eysenck, 1993). Z pohledu současné psychopatologické klasifikace by takový jedinec měl nejbližší k disociální poruše osobnosti.

3. Psychologické aspekty kriminality

Jak je patrné z předchozí kapitoly, kriminalita a tedy i prevence kriminality představuje interdisciplinární problém. Chceme-li hledat psychologické intervence efektivně použitelné v oblasti prevence kriminality, je nejprve nutné zamyslet se nad základními forenzně psychologickými otázkami, jako je osobnost pachatele trestných činů, motivace trestné činnosti či vývoj delikventního jednání.

3.1 Osobnost pachatele trestných činů

Poměrně často se ve forenzně psychologické sféře setkáváme s pojmem „osobnost pachatele“. Již samotná existence tohoto pojmu vychází z předpokladu, že u pachatelů trestných činů lze sledovat osobnostní rysy typické pro delikventy, a tyto rysy je možné považovat za odpovědné za rozvoj kriminálního chování (Netík et al., 1997). Jak je patrné z předcházející kapitoly, první snahy o vytvoření koncepce zločinné osobnosti pocházejí již z 19. století a v různých formách trvají dodnes. Avšak ani jedna z četných studií nedokázala vytvořit obecně použitelnou koncepci osobnosti pachatele trestných činů, na to je problematika delikvence příliš široká a rozmanitá. Podařilo se ovšem nalézt určité osobnostní rysy, které se v delikventní populaci vyskytují výrazněji než v populaci nedelikventní nebo se projevují určitým specifickým způsobem. Kombinace těchto rysů může být významným rizikovým faktorem geneze kriminálního chování.

Cílem této kapitoly je sumarizovat nejčastěji popisované osobnostní rysy pachatelů trestné činnosti, a tak získat výchozí informace pro výzkum zaměřený na možnosti psychologických intervencí v oblasti prevence

kriminality. Následující popis delikventní osobnosti vychází z Cloningerova rozdělení dimenzí osobnosti na temperament (konstituční, převážně vrozená dimenze) a charakter (dimenze utvářená učením). Dále je pozornost věnována kognitivním specifikům, kriminální agresi a agresivitě, motivaci trestných činů a psychopatologickým faktorům.

3.1.1 Temperament

Temperament představuje celkový styl prožívání a chování, vycházejícího z emocionálních a reakčních specifik jedince. Jedná se o soubor vlastností, které jsou relativně trvalé, mají fyziologický základ a jsou převážně vrozené (Říčan, 2007). Teorii temperamentu existuje celá řada a o vztahu temperamentu a delikvence bylo již částečně pojednáno v kapitole 2. *Etiologie delikvence* v souvislosti s koncepcemi E. Kretschmera a H. J. Eysencka.

Jedním z novějších pojetí temperamentu je model C. R. Cloningera, který na základě rozsáhlého výzkumu definuje čtyři temperamentové dimenze: vyhledávání nového, vyhýbání se poškození, závislost na odměně a vytrvalost (Cloninger, 1993). Porovnáme-li tyto dimenze s výsledky výzkumů osobnosti delikventů (Čírtková, 2004a; Koudelková, 1995; Netík et al., 1987; Urbanová et al., 1985), dospějeme k následujícímu vymezení temperamentových specifik pachatelů trestných činů:

1. *Vyhledávání nového* – jedná se o chování zaměřené na prozkoumávání okolí, vyhledávání nových podnětů a situací. Pro tuto dimenzi je charakteristická aktivita, impulzivní rozhodování, náhlé změny nálad. U delikventů převažuje extravertní zaměření, nadměrná aktivita, tendence k vyhledávání vzrušení a dobrodružných zážitků. Dimenze „vyhledávání vzrušení“ tedy bývá u delikventů výraznější než u nedelikventů.

2. *Vyhýbání se poškození* – představuje únikové chování, tedy utlumení či přerušení takového chování, které by v budoucnu mohlo být ohrožující. Jedná se o pasivní reakce na neznámé osoby či situace, doprovázené úzkostnými emocemi. Tendence „vyhýbat se poškození“ bývá u delikventních jedinců nízká, což souvisí s převážně nižší úzkostností, zvýšenou surgencí (bezstarostným nadšením), převažující orientací na přítomnost a nepřipouštěním si možných problémů v budoucnosti.
3. *Závislost na odměně* – vede k podpoře a opakování takového chování, které vyvolává kladné odezvy okolí. Jedná se např. o citlivost, navazování sociálních vazeb či získávání uznání od druhých lidí. Pro delikventy je typická nezávislost na odměně, související s hostilitou a s již zmíněnou preferencí uspokojení okamžitých potřeb proti anticipaci odměny v budoucnu.
4. *Vytrvalost* – vyjadřuje míru odolnosti vůči neúspěchu či únavě. Vytrvalost obvykle bývá u delikventů nízká, což souvisí s převažující impulzivitou, emoční labilitou, orientací na přítomnost a oslabenou seberegulací.

3.1.2 Charakter

Cloninger vnímá charakter jako povahu člověka v širším slova smyslu, tedy bez ohledu na jeho potencionální mravní rozměr. Charakter je utvářen během života jedince učením a projevuje se ve vztahu k sobě samému, ve vztahu druhým lidem a ve vztahu ke světu jako celku (Řičan, 2007). Z této orientace vychází tři dimenze charakteru: sebeřízení, kooperativnost a sebezpřesah (Cloninger, 1993). Obdobně jako u temperamentu můžeme porovnat charakterové dimenze s výsledky výzkumů osobnosti pachatelů trestné činnosti (Čírtková, 2004a; Koudelková, 1995; Netík et al., 1987; Urbanová et al., 1985):

1. *Sebeřízení* – vypovídá o schopnosti seberegulace, sebekontroly a přizpůsobení se situačním faktorům na základě individuálně zvolených cílů a životních hodnot. Vysoká schopnost sebeřízení vychází z pozitivního sebepřijetí a adekvátního sebehodnocení, pro její rozvoj je významná cílevědomost, seberozvoj a přijetí odpovědnosti za vlastní rozhodnutí. Schopnost sebeřízení bývá u delikventů nízká. Výzkumy upozorňují na nejasné sebepojetí, omezenou sebekontrolu a sebekritičnost. Reakce na situační faktory bývají maladaptivní, objevuje se sociálně nepřiměřené chování. Rovněž cílevědomost a zodpovědnost je často velmi omezená.
2. *Kooperativnost* – vyjadřuje schopnost vyjít s druhými lidmi, která zahrnuje především zájem o druhé, toleranci, empatii, soucit a ochotu pomoci. Tato charakterová dimenze je často u delikventů výrazně narušená, interpersonální vztahy delikventů bývají problematické. Netík rozlišuje dva typy narušené kooperativnosti. V prvním případě se jedinec o své sociální prostředí nezajímá, v jeho světě hrají významnější roli věci nežli lidé. Chování těchto jedinců bývá účelové a chladnokrevně tvrdé. V druhém případě jedinec jeví zájem o interpersonální vztahy, ovšem v těchto vztazích často dochází k odreagování agresivních impulsů, které převažují nad jejich kooperativně orientovanými inhibicemi (Netík et al., 1987).
3. *Sebepřesah* – se vztahuje k transcendentnímu citění jedince, vnímáním sebe samého jako součásti vyššího bytí, prožíváním sounáležitosti s veškerým životem. Sledované výzkumy se oblasti transcendentního života delikventů nevěnují.

Budeme-li charakter vnímat jako morálně zhodnocenou oblast osobnosti, i zde můžeme sledovat specifika delikventní populace. Podle L. Kohlberga se většina delikventů nachází na předkonvenčním stupni morálního usuzování. Pro tuto úroveň je typická egocentričnost, účelovost, orientace na hmotné (fyzické) důsledky chování, nikoli jeho sociální význam (Heidbrink, 1997).

Kohlbergovy teoretické závěry empiricky ověřovali jeho následovníci J. LeCapitaine, J. Arbuthnot, D. A. Gordon a D. D. MacPhail. Realizovali několik experimentů zaměřených na využití edukačních programů v rozvoji morálního usuzování. Programy byly orientovány na řešení morálních dilemat a problémových situací, využívali různé intervenční techniky, např. hraní rolí, brainstorming, skupinové diskuse, individuální a skupinovou psychoterapii. Experimenty byly realizovány jak v běžné populaci dětí a dospívajících, tak v populaci juvenilních delikventů. U obou cílových skupin byly opakovaně zaznamenány statisticky významné pozitivní změny v emocionálním a morálním rozvoji (LeCapitaine, 1987; Arbuthnot, Gordon, 1988, D. D. MacPhail, 1989).

3.1.3 Kognitivní rysy

Jedním z často diskutovaných kognitivních rysů je inteligence. Testování inteligence u kriminální populace má dlouhou historii. Výsledky prvních studií ukazovaly na abnormálně velký výskyt jedinců s podprůměrnou inteligencí, z čehož byl vyvozen závěr, že nízká inteligence je kauzálním faktorem delikventního chování. Delikvence v souvislosti s inteligencí byla vysvětlována neschopností rozlišovat „dobré a špatné“, předvídat důsledky svého jednání, odolat vlivu vůdčích jedinců delikventní subkultury apod. (Neumann, 2004). Novější výzkumy takto jednoznačné závěry zpochybnily, nicméně i nadále byla u delikventní populace zjišťována podprůměrná inteligence a mnoho odborníků ji i dnes považuje za významný kriminogenní faktor.

Vyšší zastoupení jedinců s nižší inteligencí v delikventní populaci bývá vysvětlováno jejich nedostatečnou schopností adaptace na nové podmínky a neobratností v řešení problematických situací. Na místo adekvátních reakcí se často uchylují k násilným či jiným nevhodným způsobům řešení situace. Významnou roli hrají také seberegulační schopnosti, které u jedinců s nižší inteligencí bývají rovněž nedostatečné (Boukalová et al., 2006). Trestná činnost jedinců nižší intelektové úrovně se často vyznačuje nelogičností a nesmyslností (zdá se evidentní, že páchaná činnost bude rychle odhalena), objevuje se vysoká agresivita a bezúčelná tvrdost. Vzhledem ke zvýšené sugestibilitě těchto pachatelů jsou delikty často páchany v závislosti na jiných (obvykle inteligentnějších) vůdčích osobách. V kriminální populaci mívají nízké postavení, často recidivují a možnosti resocializace jsou velmi omezené (Nevřala, 2003).

V menší míře se setkáváme u pachatelů s vysokou inteligencí. U některých typů trestné činnosti je však vysoká inteligence pachatele důležitá. Jedná se o činnosti vyžadující plánování, promyšlené, složité postupy, odborné znalosti (např. o počítačovou kriminalitu, bankovní podvody, některé druhy sériových vražd). Osobní charakteristiky a motivace těchto pachatelů však bývají velmi specifické.

Bez ohledu na nižší průměrnou inteligenci v delikventní populaci, většina pachatelů trestných činů dokáže uvažovat o svých cílech a možnostech jejich dosažení, obvykle však není schopna připustit si jejich následky. Převažuje orientace na přítomnost, impulzivita, neschopnost odkládat uspokojení (Fischer, Škoda, 2009). V myšlení chybí kontinuita, objevuje se značná rigidita, opakování obvyklého – mnohdy neadekvátního – způsobu uvažování i jednání. Proto také schopnost učit se ze zkušenosti bývá omezená.

„Kriminální způsob myšlení“ je podle některých forenzních psychologů rozhodujícím činitelem delikvence. Významnými reprezentanty tohoto přístupu jsou autoři Walters a White (1989), kteří vytvořili kognitivní model kriminality. Ve své koncepci zdůrazňují, že kriminogenní faktory konstituční (biologické), osobnostní a sociální mohou

predisponovat pozdější kriminalitu, ale žádný z těchto faktorů ji nemůže přímo vyvolat. Rozhodující vliv připisují možnosti volby, kterou má jedinec vždy, ačkoli tato volba je nepochybně zmíněnými faktory ovlivňována a limitována. Walters a White ve své práci popisují 8 primárních charakteristik kognitivního stylu typického pro delikventy:

1. *Zmírňování* – patří sem různé formy ospravedlňování a racionalizace vlastního chování, především přenášením zodpovědnosti na vnější podmínky (nepřiměřené zásahy policie, zaujatost soudů, špatné rodinné zázemí aj.)
2. *Odstřihnutí* – jedná se o kognitivní mechanismus umožňující překonání strachu, úzkosti, silných citů či jiných vlivů odrazujících od porušování sociálních norem. Získávání odstupu („odstřihnutí“) může být podpořeno zlostným chováním, užíváním vulgarismů, konzumací drog či alkoholu.
3. *Oprávnění* – vychází z původního dětského egocentrismu a pocitu vlastní privilegovanosti, který vyústil v přesvědčení „mohu dělat/brát si co chci“ a tomuto přesvědčení odpovídajícímu chování.
4. *Orientace na moc* – zatímco nedelikventní osoby vnímají sebe i druhé v mnoha dimenzích (dobrý – špatný, jednoduchý – složitý, efektivní – neefektivní aj.), delikventní jedinci vnímají druhé zjednodušeně v rovině „silný – slabý“.
5. *Sentimentalita* – představuje zdůrazňované (avšak povrchní) emocionální vztahy k rodině, ke zvířatům, k umění apod. Tento mechanismus slouží k uchování pozitivního sebepojetí.

6. *Superoptimismus* – jedná se o extrémní formu optimismu či sebevědomí projevující se přesvědčením „mně se nemůže nic stát“. Pachatelé si tak připadají neporazitelní, nezranitelní, rovněž předpokládají, že jejich činy nemohou být odhaleny a oni odsouzeni.
7. *Kognitivní lenost* - se projevuje neochotou přemýšlet, snadnou znučeností, neschopností vyvinout dlouhodobou intelektuální činnost. Při přemýšlení delikventi vyhledávají cesty nejmenšího odporu, pouští se do mnohých věcí, z nichž jen málokteré dokončí.
8. *Diskontinuita* – představuje neschopnost udržet zaměření mysli, roztěkanost, snadné narušení soustředění vycházející ze změny vnějších podmínek, problémy s vytrvalostí a stanovováním cílů (Walters, White, 1989).

3.1.4 Agresivita

Agrese a agresivita jsou pojmy, se kterými se v souvislosti s osobnostními specifiky pachatelů trestných činů setkáváme velmi často. Agrese je forma destruktivního chování směřující k poškození jedince nebo předmětu. Agrese může mít podobu fyzickou (tělesné napadení), verbální (pomluvy, urážky) či symbolickou (užití gest), mívá charakter primitivní a krátkodobý (např. bouřlivé odreagování afektu), ale také plánovitý a dlouhodobý (Spurný, 1996).

Výzkumu agrese je věnováno značné množství pozornosti. Empirické studie potvrdily existenci několika osobnostních indikátorů agrese. Jedná se o iritabilitu a náchylnost k emocionálním reakcím, hostilní přemítání, tolerance vůči násilí, pocity viny či strach z trestu. Tyto indikátory jsou ve vzájemném vztahu a vytváří strukturální model agrese (Čermák, 2003).

Tendenci chovat se agresivním způsobem označujeme pojmem agresivita. Agresivita je do značné míry vrozená a v průběhu socializace je ovlivňována sociálním učením, v rámci kterého se utváří systém regulace chování. Jedná se především o subsystém inhibic (tlumení agrese), dále se formují specifické vzorce chování, které umožňují projevit agresi sociálně přijatelným způsobem (Netík et al., 1997). Objeví-li se u jedince kombinace zvýšené míry agresivity a menší schopnosti ji adekvátním způsobem zpracovat (Boukalová et al., 2006), může se snáze rozvinout problematické agresivní chování, např. kriminální agrese.

O kriminální agresi hovoříme tehdy, jestliže agrese svým obsahem a formou ohrožuje zájmy a hodnoty chráněné právním systémem (Čírtková, 2004b). Kriminální agrese může být útočná (ofenzivní) i obranná (defenzivní), rozlišujícím kritériem je motivace, resp. doprovázející afekt. Ofenzivní agrese obvykle vychází ze zlobného afektu, zatímco u defenzivní agrese je spouštěcím afektem strach (Netík, 1997). Kriminální agrese tedy mívá různé formy, v kriminalistické psychologii se nejčastěji setkáváme s rozlišením dvou základních forem (Boukalová et al., 2006; Netík et al., 1997):

1. *Instrumentální („chladná“) agrese* – slouží jako prostředek dosažení cíle. Jedná se o vědomé, řízené, plánovité chování, které není doprovázeno výraznějším citovým doprovodem. Tento druh agresivního chování se objevuje u jedinců egocentrických, bezohledných, s nízkou schopností empatie a slabými afektivními vazbami k okolí. Často se jedná o jedince s disociální poruchou osobnosti.
2. *Emocionálně reaktivní („afektivní“) agrese* – je charakteristická impulzivním, výbušným a neřízeným chováním. Tato agrese je reakcí na vzniklou konfliktní situaci. Není tedy prostředkem dosažení cíle, nýbrž je cílem sama o sobě. Jedinci, u kterých se

afektivní agrese objevuje, bývají explozivní, emocionálně labilní, s různými neurotickými projevy.

Ačkoli zvýšená agresivita bývá vnímána jako významný kriminogenní faktor, výzkumy zaměřené na srovnání míry agresivity u delikventních a nedelikventních jedinců výrazné rozdíly nezjišťují³. Je proto pravděpodobné, že vyšší míra agresivity je pouze jedním z více faktorů vedoucích k agresivnímu chování. Rozhodující vliv na rozvoj kriminální agrese má patrně kombinace těchto faktorů.

3.1.5 Motivace trestných činů

Při studiu osobnosti pachatelů trestných činů je nezbytné zaměřit se také na motivaci. Kriminální motivace je ústředním tématem problematiky delikvence a tedy i prevence kriminality. Neboť chceme-li nějakému chování předejít, je nutné nejdříve se ptát, proč takové chování vzniká, rozvíjí se, a kam směřuje.

V minulosti se uvažovalo o existenci určitého kriminálního pudu, který jedince žene k delikventní činnosti. Tento pohled je dnes považován za překonaný mýtus. Současné kriminalistické studie naopak poukazují na skutečnost, že motivy pachatelů trestných činů jsou zformovány způsobem, který odpovídá obvyklému systému motivace. Tedy u delikventů se neobjevují žádné specifické motivy, které by se v běžné populaci nevyskytovaly. Odlišnosti mezi delikventním a nedelikventním jedincem nenalézáme v motivech, nýbrž v motivačních procesech, na

³ Např. Krejčí (1997) realizoval výzkum zaměřený na osobnost mladistvého pachatele pomocí Freiburského osobnostního dotazníku (FPI). Mladiství vězni oproti běžné populaci výrazněji skórovali v dimenzích nervozita, depresivita, vzrušivost, mírnost, zdrženlivost, otevřenost, extraverte, emocionální labilita a maskulinita. Ovšem ani jedna z dimenzí zaměřených na agresivitu (spontánní agresivita a reaktivní agresivita) se od běžné populace významně nelišila (Krejčí, 1997).

kterých se podílejí jak vnitřní osobnostní charakteristiky, tak vnější situační faktory (Čírtková, 2004a).

Za typické znaky způsobu uspokojování potřeb delikventních jedinců bývají považovány tyto motivační aspekty:

- *Nezdrženlivost* – neodkladné uspokojování aktuálně pociťovaných potřeb bez předchozího hlubšího uvážení
- *Egocentrismus* – a z něj vycházející subjektivizace veškerých hodnot a norem (Vágnerová, 1999).

Chceme-li analyzovat kriminální motivaci podrobněji, je účelné vycházet z určitého teoretického rámce, tedy použít některý z motivačních modelů. K. Netík pro analýzu motivace delikventů používá zjednodušený Madsenův model motivace, na jehož základě lze zjišťovat, třídit a vyhodnocovat data získaná z těchto oblastí (Netík et al., 1997):

- *Oblast vnějších motivačních determinant* – zahrnuje okolnosti bezprostředně i dlouhodobě předcházející inkriminovanému kriminálnímu chování, např. narušené rodinné zázemí, problémy v zaměstnání, ohrožující vrstevnické či partnerské vztahy apod. Tyto situace vytváří živnou půdu pro budoucí delikventní chování a dojde-li k jejich propojení s dalšími specifickými osobnostními charakteristikami a motivy jedince, situace může vyústit ve spáchání trestného činu.
- *Oblast vnitřních motivačních determinant* – představuje osobnost jedince, její strukturu, charakteristické vzorce chování, motivaci, fungování kognitivních procesů a další osobnostní rysy. Uplatňuje se zde také stimulace z vnitřního prostředí, např. stavy napětí, frustrace, intoxikace návykovými látkami apod.

- *Interakce vnějších a vnitřních determinant* – znamená jejich vzájemné ovlivňování a modifikaci.

Jak je patrné z výše uvedeného, žádný osobnostní rys, vnitřní stimulace či vnější okolnost samy o sobě nemohou vyvolat delikventní chování. Rozhodující je vždy jejich vzájemné propojení (Boukalová et al., 2006) a situační faktory.

L. B. Schlesinger sestavil na základě studia motivace klasifikaci antisociálního chování. Trestné činy seřadil do určitého spektra tak, že na jednom konci se nacházejí činy ovlivněné především vnějším prostředím, na opačném konci činy podmíněné vnitřními (psychogenními) vlivy (in Boukalová et al, 2006):

- *Environmentálně stimulované trestné činy* jsou ovlivněné především sociálními faktory, osobnost těchto pachatelů nebývá narušena. Příkladem environmentální trestné činnosti jsou např. činy (vraždy, znásilnění aj.) spáchané ve válečných konfliktech.
- *Situačně podmíněné trestné činy* představují reakce na zátěžové situace (např. ublížení na zdraví v hádce, vloupání vyvolané finanční tísni). Pachatelé této činnosti jen zřídka trpí duševním onemocněním. Nebezpečí recidivy se různí v závislosti na typu trestného činu. Jedná-li se o vraždu vycházející z interpersonálního konfliktu, je recidiva nepravděpodobná. Naopak u finančně motivovaných činů je možnost recidivy vysoká.
- *Trestné činy vycházející z impulzivity pachatele* jsou charakteristické náhodností, nedostatkem zacílení, nepředvídatelností. Pachatelé tohoto typu trestné činnosti jsou

pasivní, silně ovlivnitelní okolnostmi, s nedostatečně integrovanou osobností. Jejich činy bývají nepromyšlené, slabě strukturované, vycházející z nezvládnuté vnitřní tenze. Pravděpodobnost recidivy je spíše vysoká.

- *Katathymní trestné činy* se vztahují k emocionálnímu rozpoložení pachatele, často souvisejícímu se sexualitou. Mohou mít podobu *akutní*, která vychází ze skrytého, emočně nabitého konfliktu. V interakci s neznámou obětí, která se symbolickým způsobem vztahuje k danému konfliktu, dojde ke ztrátě sebekontroly a výbušné reakci, obvykle násilného charakteru. „Příprava“ takového činu trvá obvykle jen pár sekund.

V *chronické* podobě je inkubační doba delší, trvá několik dnů, týdnů, někdy až dobu jednoho roku. V tomto období se pachatel neustále zabývá vyhlédnutou obětí, vnitřní rozpor (vycházející např. z nemožnosti navázání vztahu) nabírá na intenzitě a dochází k narůstání vnitřní tenze. Může vyústit až v náhlý násilný útok, který je ovšem méně dezorganizovaný než v akutní podobě.

Pravděpodobnost opakované trestné činnosti je u pachatelů katathymních trestných činů vyšší, nežli u předchozích skupin.

- *Kompulzivní trestné činy* vycházejí z psychogenních pohnutek, vliv situačních faktorů je minimální. Tyto činy často souvisí s psychopatologií (např. psychózy, sexuální deviace), která vyvolává silné vnitřní napětí. Objevují se vícenásobné trestné činy, které jsou charakteristické podobným, někdy až ritualistickým, způsobem vykonání. Kompulzivní trestné mohu být jak plánovité, tak náhodné.

Z hlediska prevence se právě u problematiky motivace delikventního chování ukazuje velký význam využití psychologických poznatků a nástrojů, které lze uplatnit v primární, sekundární i terciární kriminální prevenci.

3.1.6 Kriminální psychopatologie

Jak je patrné z předcházejícího textu, jedním z důležitých kriminogenních faktorů je výskyt psychopatologických fenoménů. Popsat tuto sféru není jednoduché, neboť kvalitních výzkumů zabývajících se výskytem psychopatologie v delikventní populaci není mnoho, a většinou jsou orientovány pouze na dílčí problémy, jako jsou např. charakteristiky pachatelů určitých trestných činů nebo vztah recidivy a poruchy osobnosti. Navzdory nedostatku empirických studií, je možné na základě shody odborné veřejnosti pojmenovat nejčtenější psychické poruchy v kriminální populaci. K. Netík uvádí následující (Netík et al., 1997):

- Antisociální porucha osobnosti
- Abúzus alkoholu a jiných návykových látek
- Poruchy intelektu (podprůměrná inteligence)
- Neurotické rysy
- Organická postižení centrálního systému
- Sexuální deviace

Mezi další často uváděné poruchy související s rozvojem delikventního chování bývají uváděny také poruchy pozornosti a syndrom ADHD, poruchy chování, psychotická onemocnění, patický afekt či situační poruchy (Ganserův syndrom).

3.2 Typologie pachatelů trestných činů

Popsat osobnost kriminálního pachatele je obtížné, neboť charakteristiky, které byly zmiňovány, se vyskytují v celé populaci, aniž by tato populace byla kriminální či výrazně ohrožená rozvojem delikventního chování. V určité míře a za určitých okolností mohou být tyto charakteristiky dokonce předpokladem úspěšné profesní kariéry (Čírtková, 2004a). Proto někteří autoři hovoří spíše o typologii delikventů, kde jsou již jednotlivé charakteristiky určitým způsobem sdruženy. Patrně nejčastěji zmiňovanou diferenciací je Netíkovo rozdělení delikventní populace do šesti základních typů (Netík et al., 1997; Fischer, 2006):

1. *Socializovaný typ* – projevuje nejméně výrazné znaky asociálního chování. Trestná činnost těchto delikventů má převážně epizodický charakter, představuje mimořádné vybočení z dosavadní životní cesty. Osobnost těchto pachatelů je bez výraznějšího narušení, často se objevuje přijetí viny a zodpovědnosti za vykonaný čin, lítost a snaha o nápravu a odpuštění. Práci s těmito jedinci lze stavět na morálních aspektech, podpoře pozitivních charakterových rysů a žádoucích vztahů s blízkými osobami.
2. *Neurotický typ* – je charakteristický výskytem neurotických rysů, především úzkosti. Trestná činnost těchto jedinců vychází z obvykle nevědomých intrapsychických konfliktů, které jsou často důsledkem nevhodného působení orientační rodiny. V interakci s neurotickým typem pachatelů je třeba počítat s četnými obrannými mechanismy, které mohou práci velmi komplikovat. Je vhodné navodit pozitivní atmosféru, nevyvíjet na dotyčného příliš silný tlak, snažit se zmírnit jeho nejistotu, vyjadřovat se jasně a rozhodně.

3. *Nesocializovaný typ (defektně socializovaný)*- bývá označován také jako psychopatický, neboť pro tuto skupinu je typický výskyt poruch osobnosti, nejčastěji disociální. Nesocializovaný typ vykazuje četné maladaptivní vzorce chování, neboť jeho osobnostní regulační systém není dostatečně zformován. Charakteristická je absence inhibičních mechanismů blokujících sociálně nežádoucí chování. Objevuje se masivní lhaní, manipulativní tendence, oploštělá emocionalita a zvýšená agresivita. Přístup k nesocializovanému jedinci by měl být pevný a maximálně důsledný, možnosti resocializace jsou omezené.
4. *Mentálně insuficientní (nedostačivý) typ* – zahrnuje jedince se sníženou inteligencí. Trestná činnost je obvykle nepromyšlená, seberegulační schopnosti tohoto typu bývají omezené. Objevuje se násilné chování, případně také sexuální chování zaměřené na inadequate objekty (např. děti, zvířata). Přístup k jedincům mentálně insuficientního typu je třeba přizpůsobit jeho kognitivní úrovni.
5. *Deviantně socializovaný typ* – představuje jedince, kteří mají dobře interiorizované sociální normy svého okolí, avšak tyto normy jsou v rozporu s normativním systémem společnosti. Chování těchto jedinců je regulováno, ovšem sociálně deviantním způsobem. Spolupráce s tímto typem bývá dobrá.
6. *Typ s masivní psychickou poruchou* – je reprezentován jedinci s vážným psychickým onemocněním, obvykle psychotického charakteru. Delikventní chování bývá obvykle násilné, mnohdy velmi brutální. Typická je nesrozumitelná motivace vycházející z duševní poruchy. Práce s tímto typem pachatelů patří do péče psychiatrické.

3.3 Kriminální životní cesta

Přístupy zaměřené na zkoumání životní cesty vnáší do studia delikvence vývojová hlediska. Zjišťuje se, proč se jedinec vydává na kriminální dráhu, proč v tomto chování pokračuje, jakým způsobem se jeho kriminální kariéra vyvíjí a proč najednou ve svém delikventním konání ustává (Čírtková, 2004a). Přičemž pozornost je věnována faktorům vnějším i vnitřním. Vnitřní faktory již byly popsány v kapitole 3.2 *Osobnost pachatele trestných činů*, vnější faktory deviantní životní cesty je vhodné nastínit v souvislosti se socializací jedince.

Socializace pachatelů trestných činů je obvykle určitým způsobem narušená. Lze rozlišit dva základní typy poruch socializačního procesu (Netík et al., 1997):

1. *Defektní socializace* – má kvantitativní povahu, jejím výsledkem je nedostatečně zformovaný regulační systém a slabá interiorizace sociálních norem a hodnot. Vzniká jako důsledek narušené schopnosti učit se nebo vlivem inadequateční výchovy, charakteristické např. nedůsledností, nedostatečnou kontrolou asociálních projevů dítěte, emoční deprivací.
2. *Deviantní socializace* – má kvalitativní povahu, vzniká osvojením norem, které jsou v rozporu se společenským systémem. Jedinec dobře interiorizuje normy a hodnoty subkultury, ve které se pohybuje. Jeho seberegulační systém funguje běžným způsobem, ovšem z hlediska většinové populace se chová nepřiměřeným způsobem a často dochází i ke konfliktu se zákonem.

3.3.1 Rodinné prostředí

Za nejvýznamnějšího socializačního činitele je již tradičně považována rodina, a rovněž v otázce delikventního chování se selhávání funkcí rodiny ukazuje jako významný kriminogenní faktor.

Jedním ze sledovaných kritérií je společenské postavení rodiny. Výzkumy ukazují, že nejvíce delikventů pochází z rodin z nejnižších sociálních vrstev, charakteristických žádnou či nízkou kvalifikací, nedostatečnými příjmy a nezaměstnaností (Matoušek, Kroftová, 2003). V druhé polovině 20. století začalo přibývat případů, kdy i ve středních a vyšších společenských třídách začalo přibývat delikventních jedinců, nicméně původní trend (propojení kriminality s nižšími sociálními vrstvami) i nadále převládá.

V nejrůznějších podobách je posuzována také kvalita rodinných vztahů. Již byla popsána Bowlbyho teorie vazby (viz str. 26 - 27), která ukazuje na význam důvěry ve vztahu dítě-rodíč. K podobnému závěru dospívají také české výzkumy. K. Netík považuje za zásadní ukazatel funkčního stavu rodiny *„míru pocitu jistoty jedince v rodinném prostředí“* (Netík et al, 1987, s. 104). Kriminogenetický potenciál má nejen rodinné prostředí naplněné nezájmem, strachem či emoční deprivací. Jako velmi ohrožující se ukazuje rovněž hyperprotektivní (nadměrně ochranná) výchova.

Potíže se seberegulací u delikventů vycházejí často z nedostatečné kontroly rodičů. Bylo výzkumně podloženo, že v rodinách adolescentů s delikventními projevy chování, se rodiče méně starají o ovlivnění asociálního chování dětí, nebo je jejich výchovný styl nesystematický a nekonzistentní, např. za stejný přestupek je jednou dítě potrestáno přísně, podruhé vůbec. Jako nevhodná se ukazuje také příliš tvrdá výchova, neboť v tomto prostředí se jedinec učí agresi, která je posléze vnímána jako běžný druh chování a adekvátní způsob řešení problémů (Matoušek, Kroftová, 2003).

Nelze opomenout také přítomnost kriminality či jiných sociálně či psychicky patologických jevů v rodině (např. alkoholismus, prostitutce, duševní onemocnění). Takové prostředí nejen výrazně narušuje osobnostní vývoj jedince, ale také předkládá neadekvátní vzorce chování a vede k socializaci deviantního charakteru.

3.3.2 Škola

Školní prostředí je důležité z hlediska dotváření sebepojetí a sebedůvěry. Zprvu je nejvýznamnější osobou učitel, z jehož strany je dítě neustále hodnoceno. Postupně na svém významu nabývá také hodnocení spolužáky (Matoušek, Kroftová, 2003). Špatný prospěch či nepřijetí spolužáky může narušit sebeobraz dítěte a vyvolat problematické chování. Opakování této situace s sebou nese mnohá úskalí v podobě labellingu či narušení osobnostního vývoje dítěte.

V prostředí školní třídy utvářejí malé třídní „skupinky“. Stane-li se vůdčí osobou takové skupiny jedinec s narušeným chováním, mohou být také ostatní členové skupiny ohroženi přijetím asociální norem a vzorců chování. Takovým způsobem se ve třídních kolektivech šíří různé sociálně negativní jevy, jako je např. šikana.

Za rizikové kriminogenní faktory ve školním prostředí je nejčastěji považován špatný prospěch, výskyt poruch chování a záškoláctví. Záškoláctví je fenomén, který se u delikventní populace objevuje výrazně častěji již v mladším věku, tj. na prvním stupni základních škol (Netík et al., 1987).

3.3.3 Vrstevnické vztahy

Vrstevnická skupina je významným prostorem pro formování osobní identity. Na svém významu nabývá především v období dospívání, kdy potřeba přijetí skupinou bývá silnější než potřeba přijetí v rodině. Pro

mládež pocházející z dysfunkčních rodin je vrstevnická skupina důležitější, než pro dospívající vyrůstající v rodinách, které poskytují adekvátní míru podpory a současně přiměřeně vymezují hranice dovoleného chování (Matoušek, Kroftová, 2003). Proto je také tato skupina dospívajících více ohrožená případným negativním vlivem party.

Vrstevnické vztahy v období dospívání významně souvisí se způsobem trávení času. Výzkumy ukazují, že party delikventních jedinců tráví výrazněji více času v restauračních zařízeních a na různých večírcích zaměřených na konzumaci alkoholu a promiskuitní vztahy. U delikventů – především nesocializovaného typu – se také často objevuje bezcílné bloumání po ulicích (Netík et al., 1987).

Jako velmi rizikové se ukazuje zapojení jedince do určité sociálně deviantní subkultury. Ačkoliv v našich podmínkách tyto skupiny zatím nejsou příliš rozšířené, můžeme se setkat např. s tzv. subkulturou násilí (gangy prosazující sílu, agresivní vystupování, nošení zbraní), subkulturu drogovou, rasistickou či pseudo-náboženskou (např. satanisté). Tyto subkultury přispívají k šíření deviantních norem a zapojují své členy do delikventní činnosti (Matoušek, Kroftová, 2003).

3.3.4 Média

Na vývoji kriminální životní cesty se podílejí samozřejmě i další socializační činitelé. Za zmínku jistě stojí často diskutovaná média, především ve vztahu k předkládanému násilí. Výzkumy sociálního učení potvrzují výrazný vliv observace na chování jedince. Avšak média lze považovat nejen za bohatý zdroj modelového chování, ale také za významný nástroj formování hodnotově-normativního systému společnosti i jedince (Sollárová, 2008).

Zdá se, že i v této oblasti jsou velké možnosti pro zapojení psychologie v kriminální prevenci.

VÝZKUMNÁ ČÁST

4. Psychologické kriminogenní faktory a možnosti jejich ovlivnění

V předcházejících kapitolách byly popsány základní kriminogenní faktory. Zdá se pravděpodobné, že pozitivní ovlivňování zmíněných faktorů by mohlo být účinným nástrojem kriminální prevence. Tato jednoduchá myšlenka však přináší celou řadu otázek. Jsou tyto faktory skutečně zásadní pro rozvoj delikventního chování? Je možné je nějakým způsobem ovlivnit? Známe účinné metody ovlivňování těchto faktorů?

Hledání odpovědí na tyto otázky se stalo ústředním tématem realizovaného výzkumného šetření zaměřeného na psychologické kriminogenní faktory a možnosti jejich ovlivnění. Výzkum byl zacílen do řad odborné veřejnosti a jeho náplní bylo posouzení 18-ti kriminogenních faktorů a 10-ti druhů psychologických intervencí. Posuzujícími byli odborníci zabývající se problematikou kriminality nebo prevencí sociálně nežádoucích jevů.

4.1 Cíle výzkumu

Stěžejním cílem výzkumu bylo získání základních informací a podkladů významných pro hledání efektivních prostředků prevence kriminality. Další práce v této oblasti bude možná, podaří-li se naplnit následující dílčí cíle výzkumu:

1. Vymezení psychologických kriminogenních faktorů zásadních pro rozvoj delikvence.
2. Určení míry ovlivnitelnosti jednotlivých kriminogenních faktorů.

3. Nalezení psychologických intervencí vhodných pro ovlivňování sledovaných kriminogenních faktorů.
4. Získání a zpracování konkrétních odborných zkušeností s ovlivňováním vývoje delikventního chování.

4.2 Metody výzkumu

Pro účely realizace výzkumného šetření popsaného charakteru byl vytvořen dotazník⁴ kombinující kvantitativní a kvalitativní metody. Dotazník sledoval 18 psychologických kriminogenních faktorů:

1. *Nedostatečná sebekontrola*
2. *Lehkomyslnost, nezodpovědná bezstarostnost*
3. *Nížší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy*
4. *Hyperaktivita, poruchy pozornosti*
5. *Zvýšená agresivita*
6. *Nízká sebekritičnost*
7. *Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“*
8. *Nížší schopnost učit se ze zkušenosti*
9. *Impulzivita*
10. *Nedostatečně rozvinuté svědomí*
11. *Bezohlednost*
12. *Podprůměrná inteligence*
13. *Emocionální labilita*
14. *Sebestřednost*
15. *Poruchy chování*
16. *Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení*
17. *Nedostatek smyslu pro zodpovědnost*
18. *Selhávání v zátěžových situacích*

⁴ Viz Příloha 1: Dotazník *Psychologické intervence v oblasti prevence kriminality*

Každý z těchto faktorů respondenti posuzovali ze čtyř hledisek:

- **význam faktoru pro rozvoj delikventního chování**, posouzení s použitím škály 0 – 4 (význam vlivu je 0 – žádný, 1 – nízký, 2 – významný, 3 – vysoký, 4 – velmi vysoký)
- **ovlivnitelnost faktoru psychologickými prostředky**, posouzení s použitím škály 0 – 4 (možnost ovlivnění je 0 – žádná, 1 – nízká, 2 – významná, 3 – vysoká, 4 – velmi vysoká)
- **oblast psychologických intervencí vhodných pro formování daného faktoru** – posouzení vhodnosti použití nabízených psychologických intervencí, přičemž bylo možné označit více (bez omezení) či žádnou z nabízených intervencí:
 - **Edukativní a racionální intervence** (osvětová činnost, podávání informací, vysvětlení)
 - **Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí** (techniky osobnostního rozvoje)
 - **Zvyšování sociálních kompetencí** (techniky sociálního rozvoje, podpora schopnosti spolupráce, empatie, sociální citlivosti apod.)
 - **Nácvik adekvátního chování** (podávání zpětné vazby k projevenému chování, hraní modelových situací)
 - **Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi** (vedení k lepšímu porozumění vlastním emocím a jejich zvládání)
 - **Relaxační techniky** (navození uvolnění, zklidnění)
 - **Abreaktivní techniky** (odreagování, vyjádření emocí)

- **Krizová intervence a poradenství** (*odborná psychologická pomoc krátkodobého charakteru*)
 - **Individuální psychoterapie** (*dlouhodobá individuální psychoterapeutická péče*)
 - **Skupinová psychoterapie** (*dlouhodobá skupinová psychoterapeutická péče*)
- **vlastní zkušenosti a doporučení** – v rámci sekce „Poznámky“ bylo možné připojit své postřehy, doporučené metody, komentáře apod.

Respondentům byla v dotazníku poskytnuta možnost doplnit některé další psychologické kriminogenní faktory, které z hlediska rozvoje kriminálního chování považovali za významné. Tyto doplněné faktory následně posuzovali stejným způsobem jako faktory předcházející.

4.3 Sběr dat

S požadavkem realizace výzkumného šetření bylo osloveno několik desítek organizací věnujících se dané problematice. Požadavku vyhověly a do výzkumu se zapojili odborníci z Vězeňské služby ČR, Policie ČR, Probační a mediační služby ČR, výchovných a diagnostických ústavů, soudní znalci, vysokoškolští pedagogové, pracovníci pedagogicko-psychologických poraden a zástupci nestátních neziskových organizací.

Sběr dat byl realizován zasláním dotazníku na pracoviště věnující se problematice kriminality nebo prevenci sociálně nežádoucích jevů. Většina dotazníků byla distribuována a vyplněna v elektronické podobě, 4 respondenti využili možnosti vyplnění dotazníku v tištěné verzi. Pro zajištění možnosti anonymity byla vytvořena speciální e-mailová schránka, ze které bylo možné dotazníky rovněž odesílat.

Tímto způsobem bylo získáno 71 dotazníků, z toho 3 byly nedostatečným způsobem vyplněny a nebylo možné je vyhodnotit. Dva dotazníky byly vyplněny dvojicí respondentů, tedy celkem bylo do výzkumu zařazeno 66 dotazníků, na jejichž tvorbě se podílelo 68 respondentů.

4.4 Výzkumný soubor

Jednotlivá pracoviště a jejich zaměstnanci byli vybráni na základě účelového výběru tak, aby byl výzkumný soubor pestrý. Pestrost souboru přináší rozmanitost získaných výstupů z výzkumu, která je pro takto nezpracovanou problematiku, jako je tematika psychologických intervencí v oblasti prevence kriminality, velice důležitá. Současně také pestrost výzkumného souboru eliminuje možná zkreslení vyplývající z specificky orientované skupiny respondentů.

Jedním z výzkumných záměrů bylo získání souboru rozmanitého z hlediska typu získaného vzdělání. Vzhledem k psychologickému ladění dotazníku a používání psychologické terminologie však bylo možné oslovit kromě psychologů pouze odborníky oborů příbuzných, jak je např. pedagogika, psychiatrie, sociologie či sociální práce. Dalším cílem bylo zachytit pohled odborníků pracujících s různými cílovými skupinami – od oblasti zaměřené na populaci bez projevů asociálního chování (primární prevence), přes práci s rizikovou mládeží (sekundární prevence) až po problematiku pachatelů trestných činů (terciární prevence). Za žádoucí bylo považováno také získání skupiny pestré z hlediska věku a pohlaví respondentů.

Ze stanovených kritérií se podařilo naplnit rozmanitost profesní orientace, rozličného věku a přibližně rovnoměrného zastoupení mužů a žen. Bohužel kritérium různých cílových skupin se podařilo naplnit pouze částečně, neboť v oblasti primární a především sekundární prevence se odborníci do výzkumu zapojovali výrazněji méně.

Výzkumný soubor čítal 68 respondentů. Následující tabulka popisuje základní charakteristiky souboru⁵:

Pohlaví	muži			ženy	
	30			38	
Věk	aritmetický průměr	směrodatná odchylka	minimum	maximum	median
	43,78	13,56	25	74	40
	25 - 34 let		35 - 49 let		50 - 74 let
	21 (30,88 %)		25 (36,76 %)		21 (30,88 %)
Vzdělání	psychologické	pedagogické	sociální	lékařské (psychiatrie)	jiné (právní, ekonomické)
	33 (48,53 %)	23 (33,82 %)	6 (8,82 %)	5 (7,35 %)	3 (4,41 %)
Cílová skupina klientů	běžná populace (primární prevence)		jedinci s projevy rizikového chování (sekundární prevence)		pachatelé trestných činů (terciární prevence)
	10 (14,7 %)		5 (7,35 %)		56 (82,35 %)

Tabulka č. 2: Popis výzkumného souboru

⁵ Jeden z respondentů nevyplnil všechny osobní údaje pro statistické zpracování, některá data proto v přehledu chybějí. Čtyři respondenti uvedli vzdělání z více oborů (např. psychologie + sociální práce), v tom případě byli zařazeni do všech uvedených skupin vzdělání. Obdobným způsobem byla zpracována data dvou respondentů pracujících s více cílovými skupinami (např. působících ve sféře primární a sekundární prevence), rovněž byly zařazeni do všech příslušných kategorií.

4.5 Vyhodnocení dat

Vyhodnocování dat vycházelo z charakteru dotazníku. Kombinací kvantitativních a kvalitativních postupů byly vyhodnoceny čtyři základní oblasti dotazníku:

Kvantitativní metody

- významnost sledovaných faktorů pro rozvoj delikventního chování – kvantitativní metod
- ovlivnitelnost sledovaných faktorů psychologickými prostředky⁶
- psychologické intervence vhodné pro ovlivnění sledovaných kriminogenních faktorů⁷

Kvalitativní metody

- vlastní zkušenosti a doporučení⁸

Kombinace kvantitativních a kvalitativních metod

- doplněné kriminogenní faktory

Zapojení se do kvantitativního šetření orientovaného na významnost a ovlivnitelnost sledovaných faktorů bylo podmínkou pro zařazení do vyhodnocení, celkem bylo v této části vyhodnoceno 66 dotazníků. Do kvantitativní části zaměřené na hodnocení vhodnosti použitých intervencí se rovněž zapojila většina respondentů, bylo vyhodnoceno 55 dotazníků. Do kvalitativní části výzkumu se zapojila menší část respondentů, kteří se vyjadřovali k několika či ke všem sledovaným kriminogenním faktorům.

⁶ Podklady viz Příloha 12: Kvantitativní data A (významnost a ovlivnitelnost)

⁷ Podklady viz Příloha 13: Kvantitativní data B (psychologické intervence)

⁸ Podklady viz Příloha 14: Kvalitativní data

Kvalitativním způsobem bylo vyhodnoceno 15 dotazníků. Možnost doplnění chybějících významných kriminogenních faktorů byla využita v 13-ti dotaznících.

4.5.1 Významnost sledovaných faktorů pro rozvoj delikventního chování

Vnímaná významnost sledovaných kriminogenních faktorů byla vyhodnocena výpočtem aritmetického průměru u každého ze sledovaných faktorů. Pro možnost posouzení míry odlišnosti názorů respondentů byly sledovány rovněž další statistické parametry, z nichž za nejvýznamnější lze považovat směrodatnou odchylku.

Seřazením faktorů podle ohodnocené významnosti získáme základní přehled uvedený v tabulce č. 3. Vnímaná významnost sledovaných faktorů se pohybuje na úrovni *významné* (10 faktorů) a *vysoké* (8 faktorů). Na úrovni *velmi vysoké*, *nízké* a *žádné* významnosti nebyl hodnocen žádný ze sledovaných faktorů.

Míru odlišnosti názorů odborníků vyjadřuje směrodatná odchylka, která se pohybuje převážně v rozmezí $0,86 \leq s \leq 1,17$, s výjimkou faktoru hodnoceného jako nejvýznamnější (*Zvýšená agresivita*), u kterého se objevila nejvýraznější shoda ($s = 0,64$).

Význam pro rozvoj kriminálního chování	Pořadí	Psychologické kriminogenní faktory	Hodnocení odborníků	
			aritemtický průměr	směrodatná odchylka
velmi vysoký		-----		
vysoký	1	Zvýšená agresivita	3,48	0,64
	2	Poruchy chování	3,25	0,9
	3	Bezohlednost	2,96	0,98
	4	Nedostatečná sebekontrola	2,9	0,89
	5	Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“	2,82	0,86
	6	Impulzivita	2,8	1,06
	7	Nedostatečně rozvinuté svědomí	2,68	1,17
	8	Nedostatek smyslu pro zodpovědnost	2,53	1
významný	9	Lehkomyslnost, nezodpovědná bezstarostnost	2,36	0,95
	10	Selhávání v zátěžových situacích	2,3	1,02
	11	Emocionální labilita	2,29	1
	12	Nižší schopnost učit se ze zkušenosti	2,27	1,09
	13	Nízká sebekritičnost	2,19	1,14
	14	Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení	2,19	1,13
	15	Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy	2,1	0,97
	16	Hyperaktivita, poruchy pozornosti	2,03	1,04
	17	Sebestřednost	2	1,15
	18	Podprůměrná inteligence	1,82	0,99
nízký		-----		
žádný		-----		

Tabulka č. 3: Významnost psychologických kriminogenních faktorů

4.5.2 Ovlivnitelnost sledovaných faktorů psychologickými prostředky

Obdobným způsobem byla vyhodnocena oblast posuzované ovlivnitelnosti sledovaných faktorů. Rovněž byl vypočten aritmetický průměr a směrodatná odchylka u každého z faktorů.

Téměř všechny faktory byly ohodnoceny jako *významně* ovlivnitelné, jedinou výjimkou byl faktor *Podprůměrná inteligence*, jehož ovlivnitelnost byla respondenty považována za *nízkou*. Hodnocení *žádné*, *vysoké* a *velmi vysoké* ovlivnitelnosti se v celkových výsledcích neobjevuje. Míra shody respondentů se opět pohybuje v rozmezí $0,73 \leq s \leq 1,05$.

Seřazení faktorů podle možnosti jejich ovlivnitelnosti uvádí níže uvedená tabulka č. 4:

Možnost ovlivnění psychologickými prostředky	Pořadí	Psychologické kriminogenní faktory	Hodnocení odborníků	
			aritmetický průměr	směrodatná odchylka
velmi vysoká				
vysoká				
významná	1	Selhávání v zátěžových situacích	2,33	0,77
	2	Nedostatečná sebekontrola	2,31	0,73
	3	Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“	2,29	0,75
	4	Lehkomyslnost, nezodpovědná bezstarostnost	2,18	0,91
	5	Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy	2,17	1,05
	6	Nízká sebekritičnost	2,09	0,91
	7	Nedostatek smyslu pro zodpovědnost	2,09	0,81
	8	Emocionální labilita	2,06	0,85
	9	Zvýšená agresivita	1,97	0,76

Možnost ovlivnění psychologickými prostředky	Pořadí	Psychologické kriminogenní faktory	Hodnocení odborníků	
			aritmetický průměr	směrodatná odchylka
významná	10	Nižší schopnost učit se ze zkušenosti	1,84	0,96
	11	Nedostatečně rozvinuté svědomí	1,83	1,05
	12	Hyperaktivita, poruchy pozornosti	1,82	0,86
	13	Impulzivita	1,81	0,79
	14	Poruchy chování	1,79	0,8
	15	Bezohlednost	1,73	0,91
	16	Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení	1,73	0,97
	17	Sebestřednost	1,7	0,81
nízká	18	Podprůměrná inteligence	0,73	0,79
žádná				

Tabulka č. 4: Ovlivnitelnost psychologických kriminogenních faktorů

4.5.3 Psychologické intervence vhodné pro ovlivnění sledovaných kriminogenních faktorů

Z nabízených psychologických intervencí respondenti volili ty, které považovali za vhodné pro ovlivňování jednotlivých faktorů. Při vyhodnocování této oblasti bylo sledováno, které z nabízených intervencí respondenti volili. Výsledky byly posléze vyjádřeny procentuálně. Vyhodnocením jsme pro každý ze sledovaných faktorů získali celkové doporučení. Tedy informaci o tom, kolik procent respondentů uvedlo danou psychologickou intervenci jako vhodnou pro ovlivňování posuzovaného kriminogenního faktoru. Podrobné informace jsou obsaženy

v Příloze 2, základní přehled doporučeného využití jednotlivých intervencí je součástí následujícího souhrnu⁹:

1. Edukativní a racionální intervence – z hlediska možnosti ovlivnění psychologických kriminogenních faktorů byla tato intervence vnímaná jako méně významná. S nejčastěji doporučovaným použitím se setkáváme u faktorů:

- *Nedostatek smyslu pro zodpovědnost (26%),*
- *Lehkomyslnost, nezodpovědná bezstarostnost (24%),*
- *Nížší schopnost učit se ze zkušenosti (24%),*
- *Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“ (21%).*

2. Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí – tento druh intervence byl celkově vnímán jako nejuniverzálnější, byl doporučen u většiny sledovaných faktorů:

- *Nízká sebekritičnost (41%),*
- *Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“ (39%),*
- *Nedostatečná sebekontrola (34%),*
- *Sebestřednost (33%),*
- *Nížší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy (32%),*
Zvýšená agresivita (32%),
- *Selhávání v zátěžových situacích (31%),*
- *Lehkomyslnost, nezodpovědná bezstarostnost (30%),*
- *Nížší schopnost učit se ze zkušenosti (30%),*
- *Emocionální labilita (29%),*
- *Bezohlednost (28%),*

⁹ Uvedeny jsou všechny kriminogenní faktory, jejichž ovlivnění danou intervencí uvedlo alespoň 20% (více než 10) respondentů.

- *Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení (28%),*
- *Nedostatečně rozvinuté svědomí (28%),*
- *Nedostatek smyslu pro zodpovědnost (27%),*
- *Poruchy chování (22%).*

3. Zvyšování sociálních kompetencí – rovněž patří mezi nejvýznamnější vnímané intervence v dané problematice. Nejvýrazněji byl tento druh intervence doporučován v oblastech:

- *Nížší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy (33%),*
- *Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“ (30%),*
- *Nedostatek smyslu pro zodpovědnost (30%),*
- *Nedostatečně rozvinuté svědomí (24%),*
- *Bezohlednost (22%),*
- *Selhávání v zátěžových situacích (22%)*
- *Poruchy chování (20%).*

4. Nácvik adekvátního chování - z hlediska významnosti při ovlivňování sledovaných kriminogenních faktorů byla tato intervence vyhodnocena jako třetí nejvýznamnější. Nejvíce doporučovaná byla pro faktory:

- *Nedostatečná sebekontrola (40%),*
- *Selhávání v zátěžových situacích (30%),*
- *Poruchy chování (29%),*
- *Zvýšená agresivita (28%),*
- *Impulzivita (27%),*
- *Bezohlednost (25%),*
- *Nížší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy (23%)*
- *Nedostatek smyslu pro zodpovědnost (20%).*

5. Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi – četnost volby této intervence je srovnatelná s intervencí *Zvyšování sociálních kompetencí*, tedy rovněž vysoká. Doporučení tohoto typu práce se objevovalo především u faktorů:

- *Impulzivita (37%),*
- *Emocionální labilita (33%),*
- *Zvýšená agresivita (28%),*
- *Selhávání v zátěžových situacích (25%),*
- *Nedostatečná sebekontrola (23%),*
- *Nížší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy (23%),*
- *Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení (22%).*

6. Relaxační techniky – patřily k méně doporučovaným intervencím. V doporučených faktorech se však mezi odborníky objevovala výrazná shoda, patří mezi ně následující:

- *Hyperaktivita, poruchy pozornosti (39%),*
- *Emocionální labilita (33%),*
- *Impulzivita (31%),*
- *Zvýšená agresivita (26%).*

7. Abreaktivní techniky – s málo četným doporučením se setkáváme také u této intervence. Výraznější shoda mezi odborníky se objevuje pouze u dvou faktorů:

- *Zvýšená agresivita (31%),*
- *Emocionální labilita (23%).*

8. Krizová intervence a poradenství – byla vnímána jako nejméně významná intervence. Výraznější shoda v doporučení odborníků nebyla zaznamenána u žádného z faktorů. Úrovní 20% se blížila pouze u faktoru *Selhávání v zátěžových situacích* (18%).

9. Individuální psychoterapie – byla z hlediska ovlivnění sledovaných faktorů celkově hodnocena jako významná. Shoda mezi odborníky není tak výrazná, jako u některých jiných intervencí, avšak dotýká se celé poloviny sledovaných faktorů:

- *Emocionální labilita* (31%),
- *Poruchy chování* (31%),
- *Nedostatečně rozvinuté svědomí* (29%),
- *Zvýšená agresivita* (27%),
- *Selhávání v zátěžových situacích* (27%),
- *Nížší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy* (23%),
- *Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“* (22%),
- *Nedostatečná sebekontrola* (20%).

10. Skupinová psychoterapie – byla vyhodnocena jako druhý nejčastěji doporučovaný typ psychologické intervence. Obdobně jako u psychoterapie individuální nedosahují odborníci ve svém posuzování příliš vysoké shody. Použití této intervence se však jeví jako vhodné téměř pro celou sledovanou oblast:

- *Poruchy chování* (34%).
- *Nízká sebekritičnost* (30%),
- *Zvýšená agresivita* (28%),
- *Sebestřednost* (28%),
- *Nedostatečně rozvinuté svědomí* (27%),
- *Bezohlednost* (27%),

- *Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“ (26%),*
- *Nížší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy (25%),*
- *Nížší schopnost učit se ze zkušenosti (23%),*
- *Nedostatek smyslu pro zodpovědnost (23%),*
- *Nedostatečná sebekontrola (22%),*
- *Lehkomyslnost, nezodpovědná bezstarostnost (22%),*
- *Impulzivita (21%).*

Na základě zjištěných četností doporučení daných psychologických intervencí, byla provedena Pearsonova korelační analýza. Cílem této analýzy bylo zjistit, zda jsou některé z intervencí vnímány respondenty obdobně. Většina zjištěných korelací se pohybovala na střední úrovni ($0,4 < r < 0,7$), některé z intervencí dosáhly vysoké úrovně korelace ($0,7 < r < 1$). Tyto korelace se objevovaly jak v polaritě pozitivní, tak i negativní. Níže jsou uvedeny nejvýznamnější korelační vztahy, všechny uvedené korelace jsou statisticky významné na hladině významnosti $p = 0,01$:

- *Relaxační techniky a Abreaktivní techniky ($r = 0,89^{**}$)*
- *Racionální a edukativní intervence a Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi ($r = - 0,71^{**}$)*
- *Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi a Abreaktivní techniky ($r = 0,7^{**}$)*
- *Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi a Relaxační techniky ($r = 0,68^{**}$)*
- *Krizová intervence a poradenství a Individuální psychoterapie ($r = 0,67^{**}$)*
- *Racionální a edukativní intervence a Relaxační techniky ($r = - 0,66^{**}$)*

- *Rozvoj sebekognání a adekvátního sebezpečí a Skupinová psychoterapie ($r = 0,66^{**}$)*

Podrobní informace o provedené korelační analýze jsou uvedeny v Příloze 3.

4.5.4 Vlastní zkušenosti a doporučení

Kvalitativní část výzkumu byla v dotazníku zastoupena v části *Poznámky*, v rámci které respondenti připojovali své vlastní zkušenosti a doporučení. Takto získaná data byla vyhodnocena metodou vytváření trsů. Na základě analýzy výpovědí respondentů bylo vytvořeno 5 základních kategorií, z nichž jedna byla dále rozčleněna na 5 podskupin:

Intervence						
Významnost a možnost ovlivnění						
K prostředí						
K cílové skupině	věk					
	sociální prostředí					
	osobnost jedince					
	motivace					
	výskyt v delikventní populaci					
Metodologické komentáře						

Tabulka č. 5: Kategorizace kvalitativních dat

Kategorie **Intervence** byla zastoupena nejvýrazněji. V této kategorii respondenti připojovali své zkušenosti s jednotlivými intervencemi, doporučovali konkrétní způsoby práce.

Kategorie **Významnost a možnost ovlivnění** se vztahovala k předcházejícím částem dotazníku a měla charakter komentářů a doplňování dat hodnocených kvantitativním způsobem.

Poznámkami vztahujícími se **K prostředí** respondenti upřesňovali, v jakém kontextu je možné či vhodné dané intervence použít (např. prostředí rodiny, školní, vězeňské).

Velká část poznámek směřovala **K cílové skupině**. Proto byla tato kategorie rozčleněna na 5 podskupin, které se týkaly *věku* (významná životní období pro rozvoj delikvence, možnost ovlivnění sledovaných faktorů v určitém věku), *sociálního prostředí* (jaké prostředí se na vzniku delikvence podílí či je vhodné pro pozitivní ovlivnění kriminogenních faktorů), *osobnosti jedince* (osobnostní specifika související s kriminogenními faktory a jejich formováním), *motivace* (význam motivace pro delikventní chování a resocializaci) a *výskytu v delikventní populaci* (komentáře posuzující rozšíření daného faktoru v populaci delikventů).

Metodologické komentáře obsahovaly připomínky k dotazníku, realizaci výzkumu či metodologická doporučení pro posuzování daného kriminogenního faktoru.

Kromě poznámek k jednotlivým faktorům někteří respondenti připojili také celkový komentář vztahující se ke všem psychologickým kriminogenním faktorům či k realizaci celého výzkumu. Tato data byla vyhodnocena stejným způsobem jako poznámky k jednotlivým sledovaným faktorům.

Veškeré podklady kvalitativní analýzy a podrobná kategorizace je obsažena v Příloze 14. Do vyhodnocení byly zahrnuty údaje, které se v kvalitativní části objevovaly opakovaně. Výstupy z kvalitativní části výzkumu jsou součástí kapitoly 4.8 *Sumarizace a interpretace dat*.

4.5.5 Doplnění kriminogenních faktorů

V poslední části dotazníku měli respondenti možnost doplnit psychologické kriminogenní faktory, které považovali za významné a v dotazníku uvedeny nebyly. Některé doplněné faktory si byly velmi blízké, proto byly zahrnuty do jedné skupiny a popsány podle významnosti, ovlivnitelnosti a z hlediska použití vhodných psychologických intervencí. Vzhledem k malému počtu respondentů popisujících tyto kriminogenní faktory, nelze považovat tyto deskripce za relevantní. Z toho důvodu byly podrobněji vyhodnoceny pouze faktory nejčastěji zmiňované (a i s těmito daty je nutné zacházet velmi opatrně), ostatní faktory byly pouze vyjmenovány¹⁰. Seřadíme-li takto získané faktory podle toho, kolikrát se dané téma v doplnění objevilo, získáme následující přehled:

1. **Závislosti** (celkem 6x) – označováno pojmy *Závislosti, Tendence k závislosti, Závislosti všechny možné, Závislost na alkoholu, drogách apod., případně obecná tendence k závislosti jako osobnostní rys*. Faktor *Závislosti* tedy lze vnímat jako manifestní návykové chování i jako osobnostní rys tendence k závislosti. Z hlediska sledovaných proměnných byla hodnocena jako *vysoká* významnost (3,34) i ovlivnitelnost (2,67). Nejčastěji doporučovanou psychologickou intervencí byla *Skupinová psychoterapie* (6x), dále *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* a *Individuální psychoterapie* (5x), *Racionální a edukativní intervence* (2x), *Zvyšování sociálních kompetencí* (2x), *Nácvik adekvátního chování* (1x), *Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi* (5x).
2. **Dysfunkční rodinné prostředí** (celkem 4x) – označováno pojmy *Problematická rodina, absence kvalitní otcovské mužské autority, Absence rodinného zázemí, Vývoj osobnosti v dětství, výchovné postoje rodičů, rodinné vztahy, Dysfunkční rodinné prostředí*.

¹⁰ Podklady viz Příloha 15: Doplněné kriminogenní faktory

Významnost u tohoto faktoru byla hodnocena jako *velmi vysoká* (3,75) a míra ovlivnitelnosti jako *vysoká* (3). Mezi doporučované intervence byly zařazeny *Racionální a edukativní intervence* (3x), *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (3x), *Zvyšování sociálních kompetencí* (2x), *Individuální psychoterapie* (2x), jeden z respondentů doporučuje všechny nabízené intervence.

3. **Strach ze samoty a samota sama**¹¹ (celkem 3x)
4. **Úzkosti ze smrti a nevyrovnání se s koncem života**¹² (celkem 3x)
5. **Vliv referenční skupiny/party** (celkem 2x) – označováno pojmy *Vliv party, referenční skupiny, Vliv party s podobnými aktivitami, kde má možnost se seberealizovat, být nevhodně.*
6. **Psychopatologie** (celkem 2x) – označováno pojmy *Poruchy osobnosti, Osobnostní patologie, psychopatologie.*
7. Další faktory se v doplnění objevily celkem 1x:
 - **Nedostatek aktivních a trvalých zájmových činností** – připojen dodatek „*když si neumím hrát, tak aspoň zlobím*“
 - **Snaha vyniknout**
 - **Potřeba někam patřit**
 - **Požitkářství**

¹¹ a ⁸ Faktory *Strach ze samoty a samota sama* a *Úzkosti ze smrti a nevyrovnání se s koncem života* se mezi doplněnými faktory objevily celkem 3x. Všichni respondenti, kteří jmenovali tyto faktory, však pocházeli z jednoho pracoviště. Ačkoli další hodnocení (významnost, ovlivnitelnost, použití intervencí) bylo rozdílné, je patrné, že na vyplňování dotazníku respondenti pracovali do značné míry společně.

- **Inadekvátní sebeobraz**
- **Nízká úroveň volných vlastností, pracovitost**
- **Nízká úroveň vzdělání**
- **Nedostatek soucitu, empatie**
- **Psychická deprivace v dětství**

4.6 Základní dimenze psychologických kriminogenních faktorů

V kapitole 3.1 *Osobnost pachatele trestných činů* bylo popsáno několik základních oblastí osobnosti jedince, které se jeví jako významné z hlediska geneze delikventního chování. Považujeme za cenné zodpovědět otázku, zda respondenti vnímají rozdíl ve významnosti a ovlivnitelnosti mezi těmito oblastmi. Byla provedena analýza vycházející z hodnocení sledovaných kriminogenních faktorů. Faktory byly rozděleny do 4 základních dimenzí:

- **Temperamentová dimenze** – tato skupina faktorů souvisí s převážně vrozenými osobnostními rysy, které se vztahují k síle, rychlosti, proměnlivosti a povaze reakcí na podněty z vnitřního či vnějšího prostředí. Do dimenze temperamentu byly zařazeny tyto faktory:
 - Nedostatečná sebekontrola
 - Impulzivita

- Emocionální labilita
 - Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení
- **Charakterová dimenze** – tvoří osobnostní rysy utvářené během života učním, odrážející vztah k okolí i k sobě samému. Jako charakterové jsou vnímány faktory následující:
 - Lehkomyšlnost, nezodpovědná bezstarostnost
 - Nízká sebekritičnost
 - Nedostatečně rozvinuté svědomí
 - Bezohlednost
 - Sebestřednost
 - Nedostatek smyslu pro zodpovědnost
- **Kognitivní dimenze** – procesy vztahující se k přijímání, zpracovávání, třídění či uchovávání informací a další procesy nezbytné pro řešení problémů. Mezi sledovanými faktory mají kognitivní povahu tyto:
 - Hyperaktivita, poruchy pozornosti
 - Nižší schopnost učit se ze zkušenosti
 - Podprůměrná inteligence
- **Sociálně-psychologická dimenze** – faktory úzce související se sociálním kontaktem, projevující se převážně v mezilidských vztazích. Do dimenze byly zařazeny následující faktory:
 - Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy
 - Zvýšená agresivita

- Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“
- Poruchy chování
- Selhávání v zátěžových situacích

Aby bylo možné dimenze vzájemně porovnat, byla hodnocení každého z respondentů převedena na jednotné celkové hodnocení dimenze nabývající hodnot $<0, 100>$. Tím byla získána hodnocení pro každou z dimenzí, která bylo následně možné vzájemně porovnat.

Z hlediska rozvoje delikventního chování je za nejvýznamnější považována dimenze sociálně-psychologická, dále temperamentová, charakterová a čtvrtá v pořadí dimenze kognitivní. Ovlivnitelnost byla nejvýše hodnocená u dimenze sociálně-psychologické, dále u dimenze temperamentové, charakterové, nejnižší byla hodnocena dimenze kognitivní. Bližší informace o srovnání základních dimenzí sledovaných kriminogenních faktorů jsou obsaženy v tabulce č. 6:

Dimenze	Významnost		Ovlivnitelnost	
	aritmetický průměr	směrodatná odchylka	aritmetický průměr	směrodatná odchylka
Temperamentová	66,33	16,47	51,09	13,17
Charakterová	63,16	16,97	50,25	13,79
Kognitivní	52,4	18,39	37,95	15,84
Sociálně-psychologická	71,82	13,16	55,2	12,71

Tabulka č. 6: Srovnání základních dimenzí sledovaných faktorů z hlediska významnosti a ovlivnitelnosti

Míra rozdílnosti mezi jednotlivými dimenzemi byla posuzována Wilcoxonovým testem pro dva závislé výběry. Tímto způsobem bylo postupováno u hodnocení dimenzí z hlediska významnosti i ovlivnitelnosti. Zjištěné rozdíly mezi jednotlivými dimenzemi byly převážně vysoce významné. Jinak tomu bylo v případě srovnání dimenze temperamentové a charakterové, mezi kterými nebyl zjištěn statisticky významný rozdíl jak z hlediska významnosti, tak z hlediska ovlivnitelnosti. Podrobné informace o této srovnávací analýze jsou uvedeny v Příloze 4.

4.7 Srovnání výpovědí respondentů

Výzkumný soubor byl utvořen na základě účelového výběru tak, aby byl pestrý. Zdá se tedy cenné zaměřit se i na tento aspekt výzkumu a sledovat, zda se mezi rozličnými skupinami objevují rozdíly v hodnocení sledovaných proměnných. Rozdělení respondentů do skupin proběhlo na základě kritérií stanovených pro účelový výběr podle pohlaví, věku a typu vzdělání. Rozdělení podle cílové skupiny klientů nebylo do srovnání respondentů zahrnuto z důvodu nedostatečného zastoupení ve vymezených oblastech.

Srovnání skupin respondentů proběhlo z hlediska hodnocení významnosti a ovlivnitelnosti sledovaných faktorů. Srovnání výpovědí bylo realizováno prostřednictvím porovnání aritmetických průměrů u jednotlivých kriminogenních faktorů i celkového hodnocení daného souboru (průměrné hodnocení všech 18-ti sledovaných faktorů).

Vzhledem k tomu, že hodnocení sledovaných skupin si je převážně velmi blízké, vyhodnocení se zaměřuje na zjištěné rozdíly. U každé sledované oblasti je vždy uvedeno 5 nejvýznamnějších rozdílů. Podrobné údaje o srovnávací analýze jsou uvedeny v přílohách, na které je v textu odkazováno.

4.7.1 Srovnání výpovědí mužů a žen

Posuzovaný soubor čítal celkem 68 respondentů, z toho 30 mužů a 38 žen. U všech sledovaných faktorů byla zjištěna průměrná hodnocení u významnosti a ovlivnitelnosti sledovaných faktorů. Významnost rozdílů v hodnocení mužů a žen byla testována Wilcoxonovým testem pro dva nezávislé výběry.

V **hodnocení významnosti** faktorů si soubory mužů a žen byly velmi blízké. Celkové průměrné hodnocení významnosti faktorů bylo v souboru mužů **2,49**, v souboru žen **2,47**. Výraznější rozdíly se neobjevovaly ani mezi jednotlivými faktory. Největší difference byly zaznamenány u faktorů uvedených v tabulce č. 7, tyto rozdíly však nejsou statisticky významné:

Hodnocení významnosti			
Kriminogenní faktory	Hodnocení mužů	Hodnocení žen	Rozdíl v hodnocení
Sebestřednost	2,18	1,8	0,38
Bezohlednost	2,75	3,12	0,37
Podprůměrná inteligence	1,98	1,66	0,32
Nižší schopnost učit se ze zkušenosti	2,43	2,13	0,3
Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy	1,95	2,18	0,23

Tabulka č. 7: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení významnosti mezi souborem mužů a souborem žen

Obdobným způsobem byla sledována rozdílnost hodnocení mezi souborem mužů a souborem žen v oblasti **hodnocení ovlivnitelnosti**. Také zde se setkáváme s velkou shodou u mužů a žen. Celkové průměrné hodnocení ovlivnitelnosti v souboru mužů bylo **1,88**, v souboru žen **1,91**. S nejvýraznějšími rozdíly se setkáváme u faktorů uvedených v tabulce č. 8¹³, žádný z těchto rozdílů však není statisticky významný. Rozdílnost hodnocení mužů a žen faktoru *Nedostatečně rozvinuté svědomí* se však statistické významnosti blíží ($p=0,06$).

Hodnocení ovlivnitelnosti			
Kriminogenní faktory	Hodnocení mužů	Hodnocení žen	Rozdíl v hodnocení
Nedostatečně rozvinuté svědomí	1,57	2	0,43
Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy	1,62	1,96	0,34
Selhávání v zátěžových situacích	2,45	2,24	0,21

Tabulka č. 8: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení ovlivnitelnosti mezi souborem mužů a souborem žen

Podrobné informace o analýze rozdílnosti odpovědí mužů a žen a výsledky testování statistické významnosti zjištěných rozdílů jsou obsaženy v Příloze 5. Grafy znázorňující hodnocení mužů a žen z hlediska významnosti a ovlivnitelnosti jsou uvedeny v Příloze 6.

¹³ V tabulce jsou uvedeny pouze 3 nejvýznamnější rozdíly, neboť hodnocení ovlivnitelnosti u mužů a žen bylo velmi blízké a zdůraznění dalších rozdílů se jeví jako nevýznamné.

4.7.2 Srovnání výpovědí podle věku respondentů

Získaná data byla porovnána také podle věku respondentů. Výzkumný soubor byl rozdělen na 3 obdobně početné skupiny. Věková skupina 25 – 34 let čítala 21 respondentů, skupina 35 – 49 let 25 respondentů a skupina 50 – 74 let 21 respondentů. Tyto skupiny byly následně porovnány na základě sledovaných oblastí. Rozdílnost mezi hodnocením jednotlivých souborů byla zjišťována Kruskal-Wallisovým testem.

Z hlediska **posuzování významnosti** se průměrná hodnocení příliš nelišila, u jednotlivých věkových skupin byla následující:

- 25 – 34 let: **2,4**
- 35 – 49 let: **2,61**
- 50 – 74 let: **2,4**

Rozdílnost mezi jednotlivými sledovanými faktory se objevila nejvýraznější u faktorů uvedených v tabulce č. 9. Rozdílnost v hodnocení u faktoru *Emocionální labilita* je významný na hladině statistické významnosti $p=0,05$.

Hodnocení významnosti				
Kriminogenní faktory	Hodnocení respondentů 25 - 34 let	Hodnocení respondentů 35 - 49 let	Hodnocení respondentů 50 - 74 let	Rozdíl v hodnocení (max - min)
Emocionální labilita	2,57	2,44	1,76	0,81*
Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení	2,14	2,56	1,76	0,8
Impulzivita	2,48	3,12	2,64	0,64
Selhávání v zátěžových situacích	2,33	2,48	1,9	0,58
Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy	2,38	1,84	2,12	0,54

Tabulka č. 9: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení významnosti ve věkově odlišných skupinách

Dále byla sledována rozdílnost **hodnocení ovlivnitelnosti**. Postup vyhodnocení dat byl stejný jako v předchozí oblasti. Provedeným srovnáním zjišťujeme ještě výraznější shodu mezi respondenty než v oblasti významnosti. Rozdíly v průměrném hodnocení mezi skupinami jsou malé:

- 25 – 34 let: **2**
- 35 – 49 let: **1,91**
- 50 – 74 let: **1,82**

Určité rozdíly zaznamenáváme při porovnávání ovlivnitelnosti u jednotlivých faktorů. Tabulka č. 10 zaznamenává nejvýraznější rozdíly v hodnocení ovlivnitelnosti sledovaných faktorů. Nebyla zjištěna žádná statisticky významná difference.

Hodnocení ovlivnitelnosti				
Kriminogenní faktory	Hodnocení respondentů 25 - 34 let	Hodnocení respondentů 35 - 49 let	Hodnocení respondentů 50 - 74 let	Rozdíl v hodnocení (max - min)
Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy	2,43	2,2	1,775	0,65
Nedostatečná sebekontrola	2,62	2,16	2,12	0,5
Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, "nechat se svést"	2,48	2,28	2,05	0,43
Nižší schopnost učit se ze zkušenosti	2,1	1,72	1,68	0,42
Selhávání v zátěžových situacích	2,52	2,13	2,4	0,4

Tabulka č. 10: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení ovlivnitelnosti ve věkově odlišných skupinách

Podrobné informace o analýze rozdílnosti odpovědí sledovaných věkových skupin a výsledky testování statistické významnosti zjištěných rozdílů jsou obsaženy v Příloze 7. Grafy znázorňující hodnocení jednotlivých skupin z hlediska významnosti a ovlivnitelnosti jsou uvedeny v Příloze 8.

Srovnání hodnocení faktorů z hlediska významnosti a ovlivnitelnosti podle věku bylo provedeno také Pearsonovou korelační analýzou. Celkově jsou korelační vztahy mezi věkem respondentů a posuzováním proměnných velmi slabé. Statisticky významné korelace se objevují jen ve třech níže popsanych případech.

Z hlediska významnosti byl zjištěn jeden statisticky významný rozdíl, a to u faktoru *Emocionální labilita*. Byla zjištěna korelace $r = -0,3^*$.

Tento korelační vztah vypovídá o skutečnosti, že starší respondenti hodnotili význam tohoto faktoru jako méně významný než respondenti mladší.

V **oblasti ovlivnitelnosti** byly také zjištěny statisticky významné korelace orientované záporně. U faktoru *Nedostatečná sebekontrola* byla zjištěna korelace $r = -0,29^*$ a u faktoru *Nížší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy* korelace $r = -0,26^*$. Tyto faktory starší respondenti hodnotili jako méně ovlivnitelné nežli respondenti mladšího věku.

Ačkoli korelace jsou převážně velmi nízké a statisticky nevýznamné, za zajímavé lze považovat zjištění, že v oblasti možnosti ovlivnění faktorů psychologickými prostředky sledujeme převažující negativní korelace (ve 13-ti z 18-ti faktorů). Tedy respondenti staršího věku hodnotili možnost ovlivnění sledovaných faktorů jako nižší než mladší respondenti.

Bližší informace o korelační analýze zaměřené na srovnání věku respondentů a hodnocení významnosti a ovlivnitelnosti daných faktorů jsou uvedeny v Příloze 9.

4.7.3 Srovnání výpovědí psychologů a ne-psychologů

Dotazník použitý ve výzkumu je zaměřený na psychologickou problematiku a používá psychologickou terminologii. Z toho důvodu byli do výzkumu zapojeni pouze psychologové a odborníci příbuzných oborů. Zdá se však cenné zodpovědět otázku, zda se objevují nějaké rozdíly ve vnímání sledovaných psychologických faktorů mezi psychology a ne-psychology. Proto byla provedena srovnávací analýza zaměřená také na zodpovězení této otázky.

Výzkumný soubor byl rozdělen na 2 skupiny, na skupinu psychologů (33 respondentů) a skupinu ne-psychologů (34 respondentů). Skupiny byly porovnány stejným způsobem jako u srovnávání předchozích skupin. K hodnocení významnosti rozdílů mezi skupinami byl použit Wilcoxonův test pro dva nezávislé výběry.

V **hodnocení významnosti** faktorů si soubory psychologů a ne-psychologů byly blízké. Celkové průměrné hodnocení významnosti faktorů bylo v souboru psychologů **2,61**, v souboru ne-psychologů **2,35**.

V hodnocení jednotlivých faktorů se objevuje několik výraznějších rozdílů. Největší difference byly zaznamenány u faktorů uvedených v tabulce č. 11, rozdíly zaznamenané u faktorů *Nedostatečně rozvinuté svědomí* a *Nižší schopnost učit se ze zkušenosti* jsou statisticky významné na hladině významnosti $p=0,05$.

Hodnocení významnosti			
Kriminogenní faktory	Hodnocení psychologů	Hodnocení ne-psychologů	Rozdíl v hodnocení
Nedostatečně rozvinuté svědomí	2,97	2,35	0,62*
Nižší schopnost učit se ze zkušenosti	2,58	1,97	0,61*
Impulzivita	2,98	2,53	0,46
Bezohlednost	3,18	2,74	0,44
Nízká sebekritičnost	2,41	1,97	0,44

Tabulka č. 11: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení významnosti mezi souborem psychologů a souborem ne-psychologů

Dále byla posuzována rozdílnost mezi souborem psychologů a souborem ne-psychologů v oblasti **hodnocení ovlivnitelnosti** sledovaných faktorů. Zde se setkáváme s výraznou shodou obou souborů. Celkové průměrné hodnocení ovlivnitelnosti v souboru psychologů bylo **1,94**, v souboru ne-psychologů **1,87**.

Nejvýraznějšími rozdíly byly zaznamenány u faktorů uvedených v tabulce č. 12, rozdílnost hodnocení ovlivnitelnosti faktoru *Nízká sebekritičnost* je statisticky významná na hladině významnosti $p=0,05$.

Hodnocení ovlivnitelnosti			
Kriminogenní faktory	Hodnocení psychologů	Hodnocení ne-psychologů	Rozdíl v hodnocení
Nízká sebekritičnost	2,33	1,82	0,52*
Emocionální labilita	2,12	1,88	0,3
Selhávání v zátěžových situacích	2,48	1,21	0,28
Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, "nechat se svést"	2,15	2,38	0,23
Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy	2,27	2,06	0,21

Tabulka č. 12: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení ovlivnitelnosti mezi souborem psychologů a souborem ne-psychologů

Podrobné informace o analýze rozdílnosti mezi souborem psychologů a souborem ne-psychologů a výsledky testování statistické významnosti zjištěných rozdílů jsou obsaženy v Příloze 10. Grafy znázorňující hodnocení psychologů a ne-psychologů z hlediska významnosti a ovlivnitelnosti jsou uvedeny v Příloze 11.

4.8 Sumarizace a interpretace dat

Získaná data byla následně sumarizována a interpretována. Sumarizace a interpretace se zaměřuje především na oblast sledovaných kriminogenních faktorů a intervencí vhodných pro jejich ovlivnění. Pozornost je věnována také interpretaci dat získaných srovnáváním jednotlivých skupin respondentů. V neposlední řadě je komplexně zhodnocen celý realizovaný výzkum a jsou shrnuta hlavní zjištění, která výzkum přinesl.

4.8.1 Psychologické kriminogenní faktory a vhodné intervence pro jejich ovlivnění

Následující celkové zhodnocení vzniklo sumarizací údajů získaných vyhodnocením výzkumu a jejich interpretací. Tímto způsobem je popsáno všech 18 sledovaných kriminogenních faktorů.

Hodnocení významnosti a ovlivnitelnosti je vyjádřeno průměrným hodnocením respondentů (na škále 0 – 4; 0 = žádný, 4 = velmi vysoký). Vhodnost použití psychologických intervencí je vyjádřena procentuálně¹⁴ (v závorce je vždy uvedeno kolik procent respondentů doporučilo danou intervenci pro formování posuzovaného kriminogenního faktoru). K popisu faktoru jsou také připojeny údaje získané kvalitativní částí výzkumu (poznámky připojené k hodnocení jednotlivých faktorů).

Nedostatečná sebekontrola

Význam faktoru *Nedostatečná sebekontrola* byl vyhodnocen jako *vysoký* (2,9), současně také jako *významně* ovlivnitelný (2,31). V prevenci kriminality je tedy účelné tomuto faktoru věnovat dostatek pozornosti.

¹⁴ Uvedeny jsou všechny intervence, které doporučilo alespoň 20% respondentů.

Z nabízených intervencí se jako nejvhodnější jeví intervence *Nácvik adekvátního chování* (40%), *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (34%), *Intervence zaměřené na prožitek a práci s emocemi* (23%), *Skupinová psychoterapie* (22%) a *Individuální psychoterapie* (20%).

Ze zkušeností respondentů vyplývá, že faktor *Nedostatečná sebekontrola* lze ovlivnit systematickou, dlouhodobou prací kombinující různé druhy přístupů, především výše uvedené intervence. Jako efektivní se ukazují nácvikové intervence (hraní modelových situací, trénink komunikačních dovedností aj.).

Lehkomyslnost, nezodpovědná bezstarostnost

Faktor *Lehkomyslnost, nezodpovědná bezstarostnost* je respondenty vnímán jako *významný* (2,36) a současně *významně* ovlivnitelný (2,18). Mezi vhodné intervence pro ovlivnění tohoto faktoru byly zařazeny *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (30%), *Racionální a edukativní intervence* (24%) a *Skupinová psychoterapie* (22%).

Důležitým aspektem tohoto faktoru je věk jedince. U dospívajících lze lehkomyslnost a bezstarostnost do určité míry vnímat jako přechodný projev osobnostní nezralosti, který časem vymizí. Aby se však tento osobnostní projev nestal trvalým osobnostním rysem, je vhodné s tímto faktorem pracovat již u mladších věkových skupin.

Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy

Faktor *Nižší schopnost utvářet adekvátní mezilidské vztahy* je respondenty vnímán jako *významný* (2,1) pro rozvoj kriminálního chování. Ovlivnitelnost tohoto faktoru je rovněž vnímána jako *významná* (2,17). Mezi doporučenými intervencemi se nejčastěji objevuje *Zvyšování sociálních kompetencí* (33%), *Rozvoj adekvátního sebepojetí* (32%), *Skupinová psychoterapie* (25%) a *Individuální psychoterapie* (23%).

Jako významný nástroj ovlivnění tohoto faktoru respondenti označují *vztah*. Proto se jako vhodnější jeví intervence probíhající skupinovou formou, kde respondent získává zpětnou vazbu ke svému chování a učí se rozumět chování a prožívání druhých. Individuální práce s klientem však také nabízí určitý (např. terapeutický) vztah, tedy i *Individuální psychoterapie* může být vhodným způsobem práce.

Hyperaktivita, poruchy pozornosti

Rovněž faktor *Hyperaktivita, poruchy osobnosti* byl hodnocen jako *významný* (2,03), v porovnání s ostatními faktory se pohybuje spíše na nižší úrovni. Možnost ovlivnění tohoto faktoru byla rovněž vyhodnocena jako *významná* (1,83). Pro ovlivnění tohoto faktoru se jsou vhodné *Relaxační techniky* (39%) a *Nácvik adekvátního chování* (20%).

Doporučovány jsou intervence zaměřené na zvládání hyperaktivity a cvičení pozornosti, např. EEG – biofeedback.

Zvýšená agresivita

Zvýšená agresivita byla mezi sledovanými faktory považována za faktor nejvýznamnější pro rozvoj delikventního chování. Hodnocená významnost se pohybuje na rozmezí úrovně *vysoké* a *velmi vysoké* (3,48). Ovlivnitelnost tohoto faktoru je *významná* (1,97). Mezi vhodné psychologické intervence pro ovlivňování agresivity lze zařadit *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (32%), *Abreaktivní techniky* (31%), *Nácvik adekvátního chování* (28%), *Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi* (28%), *Skupinová psychoterapie* (28%), *Individuální psychoterapie* (27%) a *Relaxační techniky* (23%).

S agresivitou je vhodné pracovat již v dětském věku, např. na základních školách v rámci programů prevence šikany. Efektivní se ukazují především nácvikové intervence, u rizikových jedinců je vhodné

zařadit terapeutické postupy (např. KBT), případně také farmakoterapii. U jedinců motivovaných ke změně chování je vhodné také hledání možnosti projevení agrese sociálně přijatelným způsobem (sport, soutěže apod.).

Nízká sebekritičnost

Faktor *Nízká sebekritičnost* byl vyhodnocen jako *významný* (2,19) a současně *významně* ovlivnitelný (2,09). Jako nejvhodnější intervence pro ovlivnění tohoto faktoru byly hodnoceny *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (41%) a *Skupinová psychoterapie* (20%).

Za užitečnou lze považovat především skupinovou práci zaměřenou na sebepoznání a poznávání druhých, komunikaci, sdílení emocí, podávání a přijímání zpětné vazby.

Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout okolí, „nechat se svést“

Význam faktoru *Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“* je považován za *vysoký* (2,82) a rovněž jeho ovlivnitelnost byla vyhodnocena jako třetí nejvýznamnější, na úrovni *významné* (2,29). Jedná se tedy o další z faktorů, kterým je vhodné věnovat dostatek pozornosti. Pro ovlivnění tohoto faktoru bylo doporučeno široké spektrum psychologických intervencí, jako je *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (39%), *Zvyšování sociálních kompetencí* (30%), *Nácvik adekvátního chování* (28%), *Skupinová psychoterapie* (26%), *Individuální psychoterapie* (22%) a *Racionální a edukativní intervence* (21%).

Doporučována je práce na hlubším sebepoznání a nácvikové intervence zaměřené na asertivní komunikaci, techniky odmítání a schopnost sebeprosazení.

Nižší schopnost učit se ze zkušenosti

Faktor Nižší schopnost učit se ze zkušenosti byl vyhodnocen jako *významný* (2,27) a také *významně* ovlivnitelný (1,84). Mezi intervence vhodné pro ovlivnění tohoto faktoru byl zařazen *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (30%), *Racionální a edukativní intervence* (24%) a *Skupinová psychoterapie* (23%).

Doporučována je zejména práce ve skupině, vzájemné sdílení zkušeností, pojmenování nevhodných vzorců chování a hledání efektivnějších strategií.

Impulzivita

Význam faktoru *Impulzivita* byl vyhodnocen jako *vysoký* (2,8) a ovlivnitelnost jako *významná* (1,82). Z nabízených intervencí byly vybrány jako nejvhodnější *Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi* (37%), *Relaxační techniky* (31%), *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (29%), *Nácvik adekvátního chování* (27%) a *Skupinová psychoterapie* (21%).

Ačkoli v kvantitativní části byla ovlivnitelnost vyhodnocena jako významná, v kvalitativní části respondenti vyjadřovali skepsi k možnostem usměrnění tohoto faktoru. Určitou možnost lze spatřovat v uvědomování tohoto osobnostního rysu a rozvoji sebekontroly, především s použitím výše uvedených doporučených intervencí. Objevuje se také doporučení farmakologické léčby.

Nedostatečně rozvinuté svědomí

Významnost faktoru *Nedostatečně rozvinuté svědomí* je rovněž hodnocena jako *vysoká* (2,68), ovlivnitelnost jako *významná* (1,83). Za nepřínosnější psychologické intervence je považována *Individuální psychoterapie* (29%), *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (28%), *Skupinová psychoterapie* (27%) a *Zvyšování sociálních kompetencí* (24%).

Základem pro pozitivní formování svědomí je především funkční rodinné prostředí, tedy za účinné lze považovat intervence orientované na práci s rodiči, případně celým rodinným systémem. Při práci s klientem s nedostatečně rozvinutým svědomí je možné zaměřit se na formulování životních hodnot a práci s hodnotovou hierarchií, propojení této oblasti se životním stylem jedince. Někteří odborníci však o efektivitě této práce pochybují.

Bezohlednost

Faktor *Bezohlednost* byl vyhodnocen jako jeden z nejvýznamnějších, jeho význam je *vysoký* (2,96). Ovlivnitelnost je spíše nižší, ale stále na úrovni *významné* (1,73). Mezi vhodné intervence byl zařazen *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (28%), *Skupinová psychoterapie* (27%), *Nácvik adekvátního chování* (25%) a *Zvyšování sociálních kompetencí* (22%).

Ovlivnění tohoto faktoru vyžaduje dlouhodobou a systematickou práci. U některých jedinců může být efektivní práce zaměřená na sebepoznání, poznávání druhých, případně práce s emocemi (orientovaná na poznání emocí druhého). Často však nelze tento faktor příliš ovlivnit, poté je nutná spíše dohoda o přijatelných způsobech chování, stanovení pravidel a kontrola jejich dodržování.

Podprůměrná inteligence

Podprůměrná inteligence byla vyhodnocena jako nejméně významný ze sledovaných faktorů, i přesto však dosáhla úrovně *významné* (1,82). Rovněž je respondenty považována za faktor nejméně ovlivnitelný, ovlivnitelnost byla vyhodnocena jako *nízká* (0,73). Žádná

z doporučených intervencí nedosáhla hranice 20%, blížila se jí však intervence *Racionální a edukativní intervence* (19%).

Pro ovlivňování faktoru *Podprůměrná inteligence* byly doporučovány dvě základní orientace psychologické práce. První se zaměřovala na rozvoj kognitivních funkcí (např. trénink paměti a pozornosti, hlavolamy apod.), druhá na eliminaci rizik z vyplývajících z nízké inteligence (poskytování adekvátních informací, získávání potřebných dovedností nácvikem apod.). Jeden z podnětů upozorňuje také na souvislost nízké inteligence se sociálním prostředím, např. podnětově chudým. V takových případech je třeba se zaměřit na sociální a osobnostní rozvoj jedince. Další poznámky respondentů upozorňují na to, že *Podprůměrná inteligence* souvisí jen s některými druhy trestné činnosti (pro jiné je naopak nezbytná inteligence vysoká). Avšak můžeme ji považovat za kriminogenní faktor také proto, že souvisí se ztížením podmínek pro uplatnění se adekvátním a legálním způsobem.

Emocionální labilita

Faktor *Emocionální labilita* byl vyhodnocen jako *významný* (2,29) a *významně* ovlivnitelný (2,07). Mezi doporučenými intervencemi vhodnými pro ovlivnění tohoto faktoru byly nejvýrazněji zastoupeny *Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi* (33%), *Relaxační techniky* (33%), *Individuální psychoterapie* (31%), *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (29%) a *Abreaktivní techniky* (23%).

Respondenti upozorňovali na provázanost tohoto faktoru s faktory dalšími, tedy i v intervenční oblasti se zdá být užitečné pracovat spíše komplexněji. Doporučován je např. důkladné poznání spouštěcích podnětů a projevů lability, nácvik kontroly emocí, rozvoj komunikačních dovedností.

Sebestřednost

V pořadí faktorů hodnocených podle významnosti se faktor *Sebestřednost* objevuje na předposlední pozici, je však stále považován za faktor *významný* (2) z hlediska geneze delikventního chování. Z hlediska ovlivnitelnosti se tento faktor rovněž objevuje na pozici předposlední, míra jeho ovlivnitelnosti byla hodnocena na hranici *nízké* a *významné* úrovně (1,7). Za nejvhodnější intervenci je považován *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (33%), dále *Skupinová psychoterapie* (28%).

Poruchy chování

Významnost faktoru *Poruchy chování* byla vyhodnocena jako *vysoká* (3,25), ovlivnitelnost je považována za *významnou* (1,79). Mezi doporučené intervence byla zařazena *Skupinová psychoterapie* (34%), *Individuální psychoterapie* (31%), *Nácvik adekvátního chování* (29%), *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (22%) a *Zvyšování sociálních kompetencí* (20%).

Za významnou součást nápravy u poruch chování je považováno získání náhledu a akceptace potíží. Pro odsouzené s poruchami chování jsou ve věznicích zřizována specializovaná oddělení, jejichž základem je skupinová práce.

Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení

Faktor *Dobrodružnost, tendence vyhledávat vzrušení* je považován za *významný* (2,19). Ovlivnitelnost je v porovnání s ostatními faktory spíše nižší, ale rovněž dosahuje úrovně *významné* (1,73). Mezi nejčastěji doporučovanými intervencemi se objevuje *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (28%) a *Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi* (22%).

Tento faktor vycházející převážně z temperamentu jedince je obtížně ovlivnitelný. Určitá eliminace rizik z vyplývajících z tohoto faktoru může být docílena sebepoznáním a následným zaměřením se na sociálně akceptovatelné způsoby chování (např. adrenalinové sporty).

Nedostatek smyslu pro zodpovědnost

Významnost faktoru *Nedostatek smyslu pro zodpovědnost* z hlediska rozvoje delikventního chování byla hodnocena na hranici *významné a vysoké* (2,53). Ovlivnitelnost faktoru je vnímána jako *významná* (2,09). Mezi doporučenými intervencemi se objevuje *Zvyšování sociálních kompetencí* (30%), *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (27%), *Racionální a edukativní intervence* (26%), *Skupinová psychoterapie* (23%) a *Nácvik adekvátního chování* (20%).

Selhávání v zátěžových situacích

Faktor *Selhávání v zátěžových situacích* byl z hlediska významnosti pro rozvoj delikventního chování považován za *významný* (2,3). Ovlivnitelnost byla rovněž vyhodnocena na úrovni *významné* (2,33), ze všech sledovaných faktorů byla ovlivnitelnost tohoto faktoru vyhodnocena jako nejvyšší. Za vhodné psychologické intervence pro ovlivnění tohoto faktoru je považován *Rozvoj sebepoznání a adekvátního sebepojetí* (31%), *Nácvik adekvátního chování* (30%), *Individuální psychoterapie* (27%), *Intervence zaměřené na prožitek, práci s emocemi* (25%) a *Zvyšování sociálních kompetencí* (22%).

Možnosti ovlivnění u tohoto faktory jsou široké, vždy velmi záleží na příčině selhávání. V závislosti na příčinách se také liší míra úspěšnosti při ovlivňování tohoto faktoru.

4.8.2 Srovnání dimenzí psychologických kriminogenních faktorů

Zajímavé informace přináší také srovnání základních dimenzí psychologických kriminogenních faktorů. Výše popsaná analýza (viz kapitola 4.6 *Základní dimenze psychologických kriminogenních faktorů*) upozorňuje na rozdílnost mezi těmito dimenzemi. Pokusíme-li se tuto analýzu interpretovat, dospějeme k určitým doporučením pro práci s faktory jednotlivých dimenzí.

Kognitivní dimenze byla vnímána jako nejméně významná a současně nejméně ovlivnitelná. Zaměřovat se na tuto dimenzi může být smysluplné u dětí nebo jedinců výrazně motivovaných ke změně. Potom je možné dosáhnout určitých výsledků, vždy však záleží na dalších okolnostech (věk jedince, druh a stupeň kognitivního deficitu, systematičnost práce apod.). Obecně však lze předpokládat, že efektivita formování této dimenze je spíše nízká.

Temperamentová a charakterová dimenze byly hodnoceny velmi podobně jak po stránce významnosti, tak ovlivnitelnosti. Zejména v oblasti ovlivnitelnosti může být toto zjištění překvapivé, neboť temperament je obecně považován za převážně vrozený a tedy i obtížněji ovlivnitelný. Je však pravděpodobné, že respondenti hodnotili ovlivnitelnost již utvořených osobnostních rysů. Tyto osobnostní charakteristiky byly formovány převážně v období dětství a aktuálně mají pevnou podobu a místo v osobnostní struktuře. Jejich ovlivnění tedy může být srovnatelně obtížné jako u osobnostních rysů vrozených. Také u těchto dimenzí je tedy vhodné směřovat preventivní působení do raného dětství. U charakterové dimenze, která je do značné míry utvářena v kontextu rodinného prostředí, lze za velmi efektivní považovat systematickou práci s rodinou.

Dimenze sociálně-psychologická byla vyhodnocena jako nejvýznamnější a současně nejovlivnitelnější. Psychologické intervence se

tedy jeví jako nejefektivnější zacílit právě do této oblasti. Způsob práce a intervence vhodné pro formování těchto faktorů jsou popsány v kapitole *4.9.1 Psychologické kriminogenní faktory a vhodné intervence pro jejich ovlivnění*.

4.8.3 Srovnání jednotlivých skupin respondentů

Srovnání jednotlivých skupin respondentů na základě jejich příslušnosti genderové, věkové a profesní přineslo základní poznatek: sledované skupiny respondentů se v hodnocení významnosti a ovlivnitelnosti daných psychologických kriminogenních faktorů výrazně neliší. Místy se setkáváme se statisticky významnými rozdíly, avšak vzhledem k relativně vysokému počtu sledovaných proměnných (18 kriminogenních faktorů), mohou být příčiny těchto významných diferencí do značné míry náhodné.

Lze tedy konstatovat, že v hodnocení odborníků se setkáváme s výraznou shodou. Tato shoda demonstruje jednotnost odborné veřejnosti v posuzování sledovaných proměnných, což může ukazovat na vyšší relevantnost výsledků výzkumu. Můžeme tedy předpokládat, že sumarizací získaných subjektivních hodnocení docházíme k závěrům blížícím se skutečnosti.

4.8.4 Celkové zhodnocení výzkumu

Shrneme-li všechny získané výstupy z realizovaného výzkumu, můžeme zhodnotit, do jaké míry se podařilo naplnit v počátku stanovené cíle:

1. Vymezení psychologických kriminogenních faktorů zásadních pro rozvoj delikvence

Všechny sledované psychologické kriminogenní faktory byly respondenty vnímány jako významné. Pozornost by měla být věnovaná především faktorům, jejichž významnost byla hodnocena jako vysoká, jedná se o faktory následující¹⁵: *Zvýšená agresivita, Poruchy chování, Bezohlednost, Nedostatečná sebekontrola, Vyšší sugestibilita, sklon podlehnout vlivu okolí, „nechat se svést“, Impulzivita, Nedostatečně rozvinuté svědomí, Nedostatek smyslu pro zodpovědnost.*

2. Určení míry ovlivnitelnosti jednotlivých kriminogenních faktorů

U hodnocení ovlivnitelnosti se setkáváme s překvapivě blízkým hodnocením jednotlivých faktorů. Téměř všechny faktory byly vyhodnoceny jako významně ovlivnitelné, s jedinou výjimkou, kterou představoval faktor *Podprůměrná inteligence* a byl hodnocen jako nízce ovlivnitelný.

Ovlivnitelnost faktorů je však do značné míry závislá na dalších, výzkumem nesledovaných, okolnostech (příčiny utváření kriminogenních faktorů, motivace jedince ke změně, pozitivní či negativní vliv sociálního prostředí apod.)

¹⁵ Faktory jsou seřazeny podle získaného pořadí dle významnosti od nejvýznamnějšího.

3. Nalezení psychologických intervencí vhodných pro ovlivňování sledovaných kriminogenních faktorů

Doporučení vhodných psychologických intervencí pro ovlivňování kriminogenních faktorů byla vypracována, jsou součástí podkapitoly 4.8.1 *Psychologické kriminogenní faktory a vhodné intervence pro jejich ovlivnění*.

4. Získání a zpracování konkrétních odborných zkušeností s ovlivňováním vývoje delikventního chování

Vzhledem k omezenému zapojení respondentů do kvalitativní části výzkumu, byl tento cíl naplněn pouze částečně. Získané zkušenosti jsou rovněž součástí podkapitoly 4.8.1 *Psychologické kriminogenní faktory a vhodné intervence pro jejich ovlivnění*.

Stanovené cíle výzkumu byly naplněny, otázky kladené v počátku výzkumného šetření zodpovězeny. Realizace výzkumu však přinesla také další poznatky cenné pro prevenci kriminality. Tyto poznatky vycházejí především z kvalitativní části výzkumu, jak z poznámek k jednotlivým faktorům, tak z celkového vyjádření respondentů k dané problematice (podklady viz Příloha 14). Shrnutí zkušeností a doporučení odborníků podává následující přehled:

- Psychologické kriminogenní faktory mají samy o sobě různé příčiny. Pro účinné ovlivňování kriminogenních faktorů je důležité tyto příčiny a jejich okolnosti poznat a intervence směřovat také k jejich usměrňování.

- Kriminogenní faktory spolu vzájemně souvisí. Proto je nejen možné, ale i velmi vhodné pracovat na ovlivnění souboru blízkých kriminogenních faktorů a tím osobnost jedince rozvíjet komplexněji a efektivněji.
- Neexistuje žádný obecně platný model osobnosti delikventního jedince, každý případ je nutné posuzovat individuálně, intervenční program „ušít na míru“.
- Řada kriminogenních faktorů se formuje již v raném dětství. Prevence kriminality by měla být orientována již do tohoto životního období.
- Významný vliv na formování kriminogenních faktorů má prostředí, ve kterém se jedinec nalézá. Pokud je to možné, měla by prevence kriminality směřovat také do této oblasti. Jako velmi významná se ukazuje např. práce s rodinou.
- Úspěšnost ovlivňování psychologických kriminogenních faktorů je do značné míry závislá na motivaci jedince.

4.9 Diskuse

Domníváme se, že cíle výzkumu byly naplněny, avšak stále zde zůstává několik nezodpovězených otázek a pochybností vztahujících se k realizovanému výzkumu.

První a zcela zásadní je samotná problematičnost použité metody. Sledované faktory a intervence nebyly zkoumány přímo, ale prostřednictvím názorů odborníků, kteří se problematikou kriminality zabývají. Tento postup přináší jisté výhody i úskalí. Za hlavní přínos považujeme možnost získat široké spektrum zkušeností a informací, které

by nebylo možné získat jiným, stejně rozsáhlým, výzkumem orientovaným např. na šetření v populaci delikventů. Současně však tento typ výzkumu pracuje s nutnou generalizací zkušeností, která s sebou přináší jistá zkreslení. Nakolik jsou tato zkreslení významná, není zcela jasné. Avšak vzhledem k zjištěné shodě napříč různými skupinami odborníků zapojených do výzkumu usuzujeme na značnou relevantnost získaných informací.

Další z významných připomínek k výzkumu se týká výběru kriminogenních faktorů. Byly do výzkumu zařazeny faktory, které jsou pro genezi delikventního chování skutečně zásadní? Byly adekvátním způsobem formulovány? Nebyly některé významné faktory opomenuty? Do výzkumu byly zařazeny faktory, které jsou nejčastěji uváděny v literatuře, rovněž formulace byla ovlivněna podobou používanou ve forenzně psychologických studiích. Na konkrétní zdroje, ze kterých bylo při výběru kriminogenních faktorů a jejich formulaci vycházeno, je odkazováno v kapitole 3. *Psychologické aspekty kriminality*.

Jeden z nejčastěji zmiňovaných psychologických kriminogenních faktorů do výzkumu nebyl zařazen záměrně. Jedná se o psychopatologický faktor *Disociální porucha osobnosti*. Tento faktor nebyl zařazen, neboť zahrnuje velké množství specifických osobnostních charakteristik. Pro cíle výzkumu bylo účelnější zaměřit se právě na tyto dílčí rysy této poruchy, nikoli na osobnostní poruchu jako celek. Vzhledem k tomu, že jednotlivé aspekty disociální poruchy osobnosti tvoří značnou část sledovaných kriminogenních faktorů, můžeme říci, že faktor *Disociální porucha osobnosti* byl věnován pozornosti dostatek.

Jelikož se práce zaměřuje na možnosti *psychologického* ovlivnění faktorů, byly vybrány faktory rovněž *psychologické*. Tento výběr je však poněkud omezený. Bylo by zajímavé sledovat, zda kriminogenní faktory jiné povahy (např. sociální) lze ovlivnit právě prostředky psychologickými. Vzhledem k významně hodnocené ovlivnitelnosti sociálně-psychologické dimenze, stojící na rozhraní psychologických a sociálních faktorů, můžeme předpokládat, že v dalších oblastech by bylo možné psychologické

prostředky úspěšně aplikovat. Tato otázka by mohla být předmětem dalšího výzkumu.

Poněkud diskutabilní se může jevit oblast posuzování ovlivnitelnosti kriminogenních faktorů. Výzkumným záměrem bylo zjistit, zda je možné psychologickými prostředky ovlivnit *již existující* faktory. Na základě výpovědí respondentů usuzujeme na převažující porozumění tomuto záměru a tedy i adekvátní výpovědi. Avšak z analýzy kvalitativní části výzkumu dospíváme ke zjištění, že je rovněž důležité zaměřit se na samotné příčiny vedoucí ke vzniku kriminogenních faktorů. Je tedy možné, že někteří respondenti mohli hodnotit ovlivnitelnost faktoru také z pohledu předcházení jeho vzniku. Což by otázku ovlivnitelnosti sledovaných faktorů přesunulo do jiné oblasti kriminální prevence a došlo by ke zkreslení celkových výsledků.

Tato nejasnost s sebou přináší velice cenný podnět, a tím je právě orientace na ovlivňování samotných příčin rozvoje kriminogenních faktorů. Respondenti ve svých výpovědích často zmiňovali význam včasných intervencí, zaměření se na práci s jedinci mladších věkových skupin a na práci s rodinou. Lze tedy usuzovat, že tato forma prevence by mohla být velmi efektivní. Otázku jaká by měla být konkrétní podoba takovéto prevence, není možné na základě výsledků získaných z tohoto výzkumu upřesnit.

S určitými potížemi jsme se setkali v oblasti vyhodnocení a interpretace doporučených intervencí pro ovlivňování kriminogenních faktorů. Ze získaných dat bylo patrné, že každý z respondentů pojal posuzování této oblasti odlišně. Někteří respondenti např. doporučovali pouze jednu z nabízených intervencí, (předpokládáme, že tu, kterou považovali za nejvýznamnější), jiní doporučovali vysoký počet či dokonce všechny z nabízených intervencí (patrně všechny, které jim přišli v určitých případech použitelné). Takto získaná data jsou jen velmi obtížně porovnatelná, a proto oblast doporučení psychologických intervencí byla vyhodnocena pouze jednoduchou deskriptivní statistikou. I v takto zjednodušeném vyhodnocení se však objevila určitá úskalí. Jedním z nich

byla problematičnost stanovení hranice pro uvedení dané intervence mezi doporučení pro ovlivňování jednotlivých faktorů. Byla stanovena hranice minimálně 20-ti procentního doporučení respondentů, avšak tato hranice je podložena pouze subjektivním vnímání významnosti autorkou výzkumu.

Obtížné bylo rovněž vyhodnocení kvalitativní části výzkumu, neboť do této části se zapojila pouze malá část respondentů a jejich reakce byly velmi různorodé. Relevantnost takto získaných informací je tedy minimálně diskutabilní, poněvadž k mnohým oblastem problematiky jsme takto získali vyjádření např. jen jednoho či dvou respondentů. Takováto data nelze považovat za významná. Proto byla kvalitativní část výzkumu vyhodnocena pouze jako doplňková součást celkové sumarizace a interpretace získaných dat.

Za přínosné, ovšem rovněž problematické, lze považovat také srovnávání jednotlivých dimenzí psychologických kriminogenních faktorů. Rozdělení faktorů do daných dimenzí je poněkud sporné, protože některé z faktorů hranice dimenzí překračují. Např. faktor *Selhávání v zátěžových situacích* byl zařazen do dimenze sociálně-psychologické, poněvadž předpokládáme, že tyto situace mají nejčastěji sociální charakter. Avšak pokud by byl tento faktor podmíněn např. výraznou impulzivitou, patřil by spíše do dimenze temperamentové. U většiny faktorů však bylo zařazení jednoznačné.

Realizovaný výzkum v úvodu položené otázky zodpověděl, avšak mnohé další otevírá. Zdá se, že možnosti využití psychologických poznatků v oblasti prevence kriminality jsou široké, avšak ne zcela známé a využívané.

Závěr

Ačkoli zadání a úkoly této diplomové práce se ukázaly jako velmi obtížné, domníváme se, že cíle stanovené v úvodu se podařilo naplnit. Práce se postupně věnuje všem nastíněným oblastem a mapuje zapojení psychologie do mezioborové debaty a částečně i nabízí možnosti dalšího psychologického přínosu.

V první kapitole teoretické části byly popsány základní druhy preventivních opatření a specifika prevence kriminality. Tato kapitola poskytuje nejen teoretický přehled, ale také zásady tvorby efektivních programů cenné pro preventivní praxi. Tyto zásady mohou být použity nejen v oblasti prevence kriminality, ale také při ovlivňování dalších druhů rizikového chování. V této části diplomové práce bylo čerpáno především z poznatků kriminologie a pedagogických disciplín. Ačkoli i zde se setkáváme s poznatky psychologie, nejsou to většinou psychologové, kdo s nimi ve svých studiích pracují. Zdá se tedy, že problematika prevence kriminality zatím stojí spíše na okraji zájmu odborné psychologické veřejnosti.

Podobný dojem můžeme získat také z druhé kapitoly věnované etiologii delikvence. Setkáváme se zde s přehledem teorií biologických, sociologických a psychologických. Jako nejpočetnější, nejaktuálnější a nepodnětnější se jeví příspěvky sociologů. Nemá snad psychologie tolik co říci k problematice geneze delikventního chování? Domníváme se, že má. Prostudujeme-li totiž sociologické teorie pozorně, uvědomíme si, že většina z nich má povahu spíše sociálně-psychologickou, nežli pouze a čistě sociální. Čím tedy současná psychologie přispívá k řešení otázky prevence kriminality?

Bohatší psychologické příspěvky přináší až kapitola třetí, která se zaměřuje přímo na psychologické aspekty kriminality, především problematiku osobnosti delikventního jedince. Zde se již setkáváme

s četnými teoriemi i empirickými studiemi a rovněž také s častými diskusemi a odlišností názorů. Dříve hojně rozšířená představa osobnosti jedince jako modelu s určitými vymezenými charakteristikami je opouštěna. Trestná činnost je oblast velmi rozmanitá, a tedy i u pachatelů trestné činnosti se setkáváme s velkou osobnostní variabilitou. Přesto však výzkumy zjišťují v populaci delikventů zvýšený výskyt některých psychologických charakteristik. Tyto charakteristiky jsou označovány jako psychologické kriminogenní faktory a předpokládá se, že mohou přispět k riziku rozvoje delikventního chování.

Na zodpovězení otázek, do jaké míry jsou psychologické kriminogenní faktory zásadní pro rozvoj delikventního chování, zda je možné je ovlivnit psychologickými prostředky a případně jakými, se zaměřovala výzkumná část diplomové práce. Sledované psychologické kriminogenní faktory byly vyhodnoceny jako významné pro rozvoj kriminálního chování, některé z nich dokonce jako vysoce významné. Ukazuje se tedy, že věnovat pozornost této problematice je důležité. Rovněž ovlivnění psychologických kriminogenních faktorů je považováno za možné, ačkoli u většiny faktorů velmi obtížné a limitované.

Výzkum dále přináší podnět pro zaměření preventivních aktivit do oblasti předcházející vzniku samotným kriminogenním faktorům. Poněvadž zformované kriminogenní faktory již mohou mít v osobnostní struktuře jedince pevnou pozici a tedy i jejich ovlivnění je obtížnější. Tím se již přesouváme z užšího vymezení oblasti prevence kriminality, do širší oblasti prevence rizikového chování a prevence nespecifické. I zde má psychologie své nezastupitelné místo.

Diplomová práce přináší řadu teoretických i empirických podkladů nejen z oblasti psychologie a poskytuje podněty pro zefektivnění kriminální prevence na úrovni primární, sekundární i terciární. Současně však klade mnohé otázky, nabízí témata pro další výzkumná šetření a nabádá k intenzivnějšímu zapojení psychologie do sféry prevence kriminality.

Literatura

ARBUTHNOT, Jack, GORDON, Donald A. 1988. Crime and Cognition: Community Applications of Sociomoral Reasoning. *Criminal Justice and Behavior*. 1988, vol. 15, no. 3, s. 379 – 393.

BANDURA, Albert. 1976. Social Learning Analysis of Aggression. In RIBES-INESTA, Emilio; BANDURA, Albert. *Analysis of Delinquency and Aggression*. Hillsdale: L. Erlbaum, 1976. p. 203 – 232. ISBN 0-470-15227-3.

BOUKALOVÁ, Hedvika; GILLERNOVÁ, Ilona et al. 2006. Trestný čin ve vybraných psychologických souvislostech. In GILLERNOVÁ, Ilona; BOUKALOVÁ, Hedvika et al. *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006. s. 20 – 57. ISBN 80-246-1293-3.

CLONINGER, C. Robert et al. 1993. A Psychobiological Model of Temperament and Character. *Archives of General Psychiatry*. 1993, vol. 50, s. 975 – 990. ISSN 0003-990X.

ČERMÁK, Ivo. 2003. Agrese, osobnost a vztah k vlastnímu já. In ČERMÁK, Ivo; HŘEBÍČKOVÁ, Martina; MACEK, Petr et al. *Agrese, identita, osobnost*. Vyd. 1. Tišnov: SCAN, 2003. s. 23 – 56. ISBN 80-86620-06-9.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. 2004a. *Forenzní psychologie*. Vyd. 1. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2004. 431 s. ISBN 80-86473-86-4.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. 2004b. *Policejní psychologie*. 2., rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. 272 s. ISBN 80-7178-931-3.

DURKHEIM, Émile. 2004. *Společenská dělba práce*. Vyd. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. 375 s. ISBN 80-7325-041-1.

EYSENCK, Hans Jürgen; EYSENCK, Sybil B. G. 1993. *Eysenckovy osobnostní dotazníky pro dospělé*. Bratislava: Psychodiagnostika, 1993. 83 s.

EYSENCK, Hans Jürgen. 1998. Personality and Crime. In MILLON, Theodor et al. *Psychopathy: antisocial, criminal and violent behavior*. 1st Edition. New York: The Guilford Press, 1998. p. 40 – 49. ISBN 1-57230-344-1.

FISCHER, Slavomil. 2006. *Etopedie v penitenciární praxi*. Vyd. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2006. 183 s. ISBN 80-7044-722-9.

FISCHER, Slavomir; ŠKODA, Jiří. 2009. *Sociální patologie : analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Vyd. 1. Praha, Grada, 2009. 218 s. ISBN 978-80-247-2781-3.

FREUD, Sigmund. 1990. *O člověku a kultuře*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1990. 444 s. ISBN 80-207-0109-5.

HEIDBRINK, Horst. 1997. *Psychologie morálního vývoje*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1997. 176 s. ISBN 80-7178-154-1.

HERETIK, Anton. 2004. *Forenzná psychológia*. 2, preprac. a dopl. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2004. 376 s. ISBN 80-10-00341-7.

HRČKA, Michal. 2001. *Sociální deviace*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 302 s. ISBN 80-85850-68-0.

HRONCOVÁ, Jolana. 2007. Delikvence a kriminalita jako společenský problém. In KRAUS, Blahoslav; HRONCOVÁ, Jolana et al. *Sociální patologie*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. s. 30 – 73. ISBN 978-80-7041-896-3.

HULMÍKOVÁ, Jana. 2005. *K efektivitě trestně politické strategie „nulová tolerance“* [online]. iPrávník [cit2005-09-14]. Zdroj dostupný z WWW: http://ipravnik.cz/cz/clanky/trestni-pravo/art_3787/k-efektivite-trestne-politicke-strategie-nulova-tolerance.aspx.

KOMENDA, Antonín. 1999. *Sociální deviace: historická východiska a základní teoretické přístupy*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1999. 313 s. ISBN 80-244-0019-7.

KOUDELKOVÁ, Anna. 1995. *Psychologické otázky delikvence*. Vyd. 1. Praha: Victoria Publishing, 1995. 114 s. ISBN 80-7187-022-6.

KRAUS, Blahoslav; HRONCOVÁ, Jolana. 2007. Teorie sociálních deviací. In KRAUS, Blahoslav; HRONCOVÁ, Jolana et al. *Sociální patologie*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. s. 14 – 29. ISBN 978-80-7041-896-3.

KREJČÍ, Pavel. 1997. Některé osobnostní charakteristiky vězněných mladistvých delikventů. In SAK, Petr; SEMRÁD, Jiří et al. *Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem*. Vyd. 1. Praha: Policejní akademie České republiky, 1997. s. 89 – 99. ISBN 80-85981-61-0.

KUCHTA, Josef. 2002. Kontrola a prevence trestné činnosti. In KUCHTA, Josef et al. *Kriminologie: I. část*. Vyd. 2. Brno: Masarykova univerzita, 2002. s. 115 – 123. ISBN 80-210-2204-3.

LeCAPITAINE, John E. 1987. The Relationship Between Emotional Development and Moral Development and the Differential Impact of Three Psychological Interventions on Children. *Psychology in the Schools*. 1987, vol. 24, s. 372 – 378. ISSN 0033-3085.

MacPHAIL, Daniel D. 1989. The Moral Education Approach in Treating Adults Inmates. *Criminal Justice and Behavior*. 1989, vol. 16, no. 1, s. 81 – 97.

MATOUŠEK, Oldřich, KROFTOVÁ, Andrea. 2003. *Mládež a delikvence*. Vyd. 2., aktualiz. Praha: Porrtál, 2003. 344 s. ISBN 80-7178-771-X.

MERTON, Robert King. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 285 s. ISBN 80-85850-92-3.

Metodický pokyn k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. 2007. Č. j.: 20 006/2007-51. Praha: MŠMT, 2007. Dostupný z WWW: < <http://www.msmt.cz/socialni-programy/metodicky-pokyn-k-primarni-prevenci-socialne-patologickych-jevu-u-deti-a-mladeze-ve-skolach-a-skolskych-zarizenich-nabyva-ucinnosti-dnem-zverejneni-ve-vestniku-msmt-cr-sesit-11-2007> >.

MIOVSKÝ, Michal; SKÁCELOVÁ, Lenka; ZAPLETALOVÁ, Jana; NOVÁK, Petr et al. 2010. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Vyd. 1. Praha: SCAN, 2010. 253 s. ISBN 978-80-87258-47-7.

MUNKOVÁ, Gabriela. 2001. *Sociální deviace*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2001. 134 s. ISBN 80-246-0279-2.

MUSIL, Jan; KONRÁD, Zdeněk; SUCHÁNEK, Jaroslav. 2004. *Kriminalistika*. Vyd. 2. Praha: C. H. Beck, 2004. 583 s. ISBN 80-7179-8789-9.

NEUMANN, Jan. 2002. Osobnost pachatele. In KUCHTA, Josef et al. *Kriminologie: I. část*. Vyd. 2. Brno: Masarykova univerzita, 2002. s. 91 – 105. ISBN 80-210-2204-3.

NEUMANN, Jan. 2004. Základní kriminologické školy a směry. In NOVOTNÝ, Oto; ZAPLETAL, Josef et al. *Kriminologie*. Vyd. 2. Praha, ASPI Publishing, 2004. s. 76 – 112. ISBN 80-7357-026-2.

NEVŘALA, Jan. 2003. *Forenzní psychologie: vybraná témata*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita, 2003. 84 s. ISBN 80-7042-260-2.

NEŠPOR, Karel; CSÉMY, Ladislav; PERNICOVÁ, Hana. 1999. *Zásady efektivní prevence*. Praha: Sportpropag pro MŠMT, 1999. s. 39.

NETÍK, Karel; VEČERKA, Kazimír; NEUMANN, Jan; Válková, Helena. 1987. *Aktuální otázky boje s kriminalitou mládeže a souvisejícími negativními jevy III: mladistvý pachatel násilné trestné činnosti (K problematice deviantní životní cesty)*. Vyd. 1. Praha: Výzkumný ústav kriminologický, 1987. 206 s.

NETÍK, Karel; NETÍKOVÁ, Daria; HÁJEK, Stanislav. 1997. *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. Vyd. 1. Praha: C.H. Beck, 1997. 140 s. ISBN 80-7179-177-6.

ONDREJKOVIČ, Peter. 2001. Anómia. In ONDREJKOVIČ, Peter; BREZÁK, Josef; LUBELCOVÁ, Gabriela; POLÁKOVÁ, Eva; VLČKOVÁ, Mária. *Sociálna patológia*. 2., rozšírené vyd. Bratislava: VEDA, 2001. s. 37 – 43. ISBN 80-224-0685-6.

OSMANČÍK, Otakar. 2004. Prevence kriminality. In NOVOTNÝ, Oto; ZAPLETAL, Josef et al. *Kriminologie*. Vyd. 2. Praha: ASPI Publishing, 2004. s. 170 – 202. ISBN 80-7357-026-2.

PLHÁKOVÁ, Alena. 2004. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2004. 471 s. ISBN 80-200-1086-6.

ŘÍČAN, Pavel. 2007. *Psychologie osobnosti: obor v pohybu*. 5., rozšířené vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2007. 200 s. ISBN 978-80-247-1174-4.

SOLLÁROVÁ, Eva. 2008. Socializace. In VÝROST, Jozef; SLAMĚNÍK, Ivan et al. (2008). *Sociální psychologie*. 2., přeprac. vyd. Praha: Grada, 2008. s. 49 – 65. ISBN 978-80-247-1428-8.

SPURNÝ, Joža. 1996. *Psychologie násilí*. Vyd. 1. Praha: Euronion, 1996, s. 134. ISBN 80-85858-30-4.

SUTHERLAND, Edwin H.; CRESSEY, Donald, R.; LUCKENBILL, David F. 1992. *Principles of Criminology*. 11th Ed. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1992. p. 697. ISBN 0-930390-5.

ŠULOVÁ, Lenka. 2004. *Raný psychický vývoj*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004. 247 s. ISBN 80-246-0877-4.

URBAN, Lukáš; DUBSKÝ, Josef. 2008. *Sociální deviace*. Vyd. 1. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 168 s. ISBN 978-80-7380-133-5.

URBANOVÁ, Miluše; NETÍK, Karel; KONSTANTINOVÁ, N. J. 1985. Faktory charakterizující celou zkoumanou kriminální populaci. In SUCHÝ, Oldřich; RATINOV, A. R., URBANOVÁ, Miluše et al. *Osobnost pachatele: II. díl*. Vyd. 1. Praha: Výzkumný ústav kriminologický, 1985. s. 256 – 262.

VÁGNEROVÁ, Marie. 1999. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 1. Praha, Portál, 1999. 444 s. ISBN 80-7178-214-9.

VEČERKA, Kazimír et al. 1996. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1996. 202 s. ISBN 80-86008-24-X.

WALTERS, Glenn D., WHITE, Thomas W. 1989. The Thinking Criminal: A Cognitive Model of Lifestyle Criminality. *Criminal Justice Research Bulletin*. 1989, vol. 4, no. 4, s. 1 – 10.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Hereditární kriminální zátěž podle Mednicka (<i>převzato z Nevřala, 2003, s. 18</i>)	24
Tabulka č. 2: Popis výzkumného souboru	61
Tabulka č. 3: Významnost psychologických kriminogenních faktorů	64
Tabulka č. 4: Ovlivnitelnost psychologických kriminogenních faktorů ...	65-66
Tabulka č. 5: Kategorizace kvalitativních dat	72
Tabulka č. 6: Srovnání základních dimenzí sledovaných faktorů z hlediska významnosti a ovlivnitelnosti	78
Tabulka č. 7: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení významnosti mezi souborem mužů a souborem žen	80
Tabulka č. 8: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení ovlivnitelnosti mezi souborem mužů a souborem žen	81
Tabulka č. 9: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení významnosti ve věkově odlišných skupinách	83
Tabulka č. 10: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení ovlivnitelnosti ve věkově odlišných skupinách	84
Tabulka č. 11: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení významnosti mezi souborem psychologů a souborem ne-psychologů	86
Tabulka č. 12: Nejvýraznější rozdíly v hodnocení ovlivnitelnosti mezi souborem psychologů a souborem ne-psychologů	87

Seznam příloh

- **Příloha 1:** Dotazník *Psychologické intervence v oblasti prevence kriminality*
- **Příloha 2:** Psychologické intervence vhodné pro ovlivnění sledovaných faktorů
- **Příloha 3:** Výsledky korelační analýzy sledovaných psychologických intervencí
- **Příloha 4:** Výsledky testování rozdílnosti mezi základními dimenzemi kriminogenních faktorů
- **Příloha 5:** Výsledky testování rozdílnosti výpovědí mužů a žen
- **Příloha 6:** Grafické znázornění srovnání výpovědí mužů a žen
- **Příloha 7:** Výsledky testování rozdílnosti výpovědí různých věkových skupin respondentů
- **Příloha 8:** Grafické znázornění srovnání výpovědí různých věkových skupin respondentů
- **Příloha 9:** Výsledky korelační analýzy věku respondentů a hodnocení kvantitativních proměnných
- **Příloha 10:** Výsledky testování rozdílnosti výpovědí psychologů a ne-psychologů
- **Příloha 11:** Grafické znázornění srovnání výpovědí psychologů a ne-psychologů

Dále na přiloženém CD:

- **Příloha 12:** Kvantitativní data A (významnost a ovlivnitelnost)
- **Příloha 13:** Kvantitativní data B (psychologické intervence)
- **Příloha 14:** Kvalitativní data
- **Příloha 15:** Doplněné kriminogenní faktory